

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

JAARBOEK 1955

Jaar 1951
limb

Redactie- en Administratieadres: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Kapoenstraat 19 B, Maastricht. Telefoon 3719. Giro 535500.
Het Jaarboek wordt gratis aangeboden aan alle begunstigers en contribuanten. Aan bovenstaand adres kan men als contribuant toetreden tegen een minimum-bijdrage van f 5,— per jaar. Losse nummers f 6,50.

JAARBOEK

1955

WAARIN OPGENOMEN
JAARVERSLAG VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Als voorzitter van het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum is het mij een bijzonder voorrecht dit jaarboek met enige woorden te mogen inleiden.

Dat dit jaarboek verschijnt, is een uiting van de verdere groei en uitbouw van ons instituut, maar meer in het bijzonder is dit bedoeld ter versterking van de band, die ons bindt aan al degenen die ons steunen zowel moreel als materieel. In dit jaarboek willen wij niet alleen rekenschap afleggen van onze activiteiten en een inzicht geven in de stand van zaken, maar wij stellen ons voor ook jaarlijks een of meer opstellen te brengen, die een kijk geven in de historische ontwikkeling van het sociaal-economische leven van ons gewest.

Dit eerste jaarboek is een bescheiden begin, zoals ook ons instituut zeer bescheiden is begonnen. Wij hopen, dat ook deze nieuwe uiting mag slagen, zoals verschillende andere initiatieven zich tot dusverre voorspoedig hebben ontwikkeld. Als voorzitter mag ik wel constateren, dat, wanneer tot dusverre veel geslaagd is, dit een resultaat is van een gelukkige samenwerking en een goede esprit de corps van onze secretaris, de directeur en zijn gehele staf.

Moge dit eerste jaarboek ook in Uw ogen aan zijn doel beantwoorden.

Ir C. E. P. M. Raedts.

ENIGE NOTITIES OMTRENT DE INDUSTRIËLE ONTWIKKELING VAN LIMBURG IN DE NEGENTIENDE EEUW

Hoewel door de centrale ligging langs de Maas en door de vruchtbare löss- en kleigronden, landbouw, veeteelt, handel en scheepvaart in Limburg vanouds een overwegende plaats innamen, is nochtans ook de Limburgse industrie reeds van oude datum. Zuid-Limburg is in zekere zin het alleroudste nijverheidsgebied van ons vaderland, juist door de ontginning van de minerale schatten, welke de bodem bevat. In de Romeinse tijd had de exploitatie van de mergelgroeven voor de bouw van huizen en vestingen zich in deze streken tot een levendig bedrijf ontwikkeld. Het is niet uitgesloten, dat de Romeinen zelf met de ontginning van de kalksteengroeven een aanvang hebben gemaakt. Bij opgravingen, o.a. in de omgeving van Bocholtz, is ook gebleken, dat tijdens de Romeinse overheersing plaatselijk reeds steenkool werd gewonnen. In deze streken werden door de Romeinen de stenen huizen verwarmd met steenkool, die in dagbouw ontgonnen kon worden. Deze ontginningen hadden plaats in het dal van de Worm, in de buurt van Kerkrade. Nadat in de vierde eeuw de Gallo-Romeinse beschaving een eind nam, is de ontginning van steenkool waarschijnlijk door de bewoners voortgezet. De Rolducse kroniekschrijvers maken in hun Annalen meermalen gewag van de primitieve steenkoolontginning, die in de onmiddellijke omgeving plaats had. Recente onderzoekers achten het echter niet aannemelijk, dat de monniken van de abdij Rolduc deze exploitatie van steenkool in dagbouw zelf ter hand hebben genomen. De plaatselijke ontginningen bestonden uit een groot aantal kleine schachtjes en graverijen aan de oppervlakte, en werden behalve te Kerkrade-Rolduc ook aangetroffen te Würzelen, Mausbach, Kohlscheid en Heiden. Dit vormt de oorsprong van de kolenontginning in het Wormdal, die mijnbouwtechnisch tot aan het einde van de 19e eeuw met het Zuid-Limburgse kolenbekken nauw samenhangt¹⁾. Van nog oudere datum was de prae-historische mijnbouw in de omgeving van

---

¹⁾ Ir. C. Raedts, *Uit de geschiedenis van de kolenmijnbouw, in Oranje-Nassau Post*, 16e Jaargang, no. 1—4, januari—april 1956.

Ryckholt en St. Geertruid. Hier komen in het zachte krijtgesteente vuursteenbanken voor, die door de prae-historische bewoners ontgonnen werden. Aan de oppervlakte werd deze vuursteen bewerkt tot wapens en gebruiksvoorwerpen, die tot op grote afstand werden geëxporteerd, wellicht zelfs tot in Bretanje en Engeland²⁾). Als industrieel unicum in het oude Nederland ging Limburg echter verloren, toen de nijverheid elders opbloeide en ons gewest zich meer ging bepalen tot datgene, waartoe het door zijn vruchtbare bodem zo bij uitstek geschikt was, tot de graanbouw³⁾).

Voor de economische en industriële ontwikkeling van Limburg was zijn ligging aan de Maas, eens de belangrijkste slagader in het verkeer van West-Europa, van ingrijpende betekenis. Toen in de aanvang der Middeleeuwen de Maashandel een ongeëvenaarde bloei bereikte, raakte ook de nijverheid tot ontwikkeling. Door de Maas stonden de bewoners van de Maasvallei in verbinding met de steden van het centrum van Gallië, later met de markten van Noord-Frankrijk; langs de Maas bereikten zij over Duurstede of Tiel Engeland en de Rijnsteden; langs de Vecht waren zij zelf bereikbaar vanuit Noorwegen en Denemarken⁴⁾). Het handelsverkeer in het stroomgebied van de Maas omvatte naast Maastricht ook Venlo en Roermond, die zuivere handelssteden waren. De beroemde lakenweverijen ontstonden, die hun producten afzetten door geheel Europa. Het Maastrichtse laken met name was een zeer voornaam exportartikel en genoot een uitstekende reputatie. Weert had eveneens een niet onbelangrijke lakenindustrie; het lakenweversgilde van Weert had een verkoophuis op de markten van Bergen-op-Zoom en Antwerpen. Ook de stad Roermond was voor een belangrijk deel van haar welvaart aangewezen op de draperie. Daarnaast werden o.a. gevonden zoutziederijen, kalkbranderijen, hoedenvlechterijen, papierfabrieken en in grote getale bierbrouwerijen en leerlooierijen. De exportnijverheid bleef grotendeels die van luxe-goederen. Het Maastrichtse

---

²⁾ H. J. Beckers en G. A. J. Beckers, Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg. Maastricht, 1940, blz. 377—378.

³⁾ Dr. C. J. van Nieuwenburg, De industrieële ontwikkeling van Zuid-Limburg in het verleden, het heden en de toekomst. Tijdschrift voor Economische Geographie, 10e jrg., no. 6/7, 1919, blz. 280.

⁴⁾ Dr. G. Panhuysen, Studieën over Maastricht in de dertiende eeuw, Maastricht 1933, blz. 115.

overleer was een gewild product voor de export⁵⁾). De tegenwoordige kleiwarenindustrie van Tegelen en omgeving heeft zijn voorlopers gehad in de pottenbakkerijen en de bedrijven voor de vervaardiging van dakpannen, die waarschijnlijk de voortzetting vormden van de kleibewerking, welke hier reeds in prae-historische en Romeinse tijd plaats vond⁶⁾). Maastricht telde in de Middeleeuwen drie en twintig gilden en tweemaal zoveel inwoners als in 1830. Deze periode vormde in dat opzicht een gunstiger tijd, dan de vier eeuwen van stilstand en achteruitgang, die er op volgden⁷⁾).

Vanaf de zestiende eeuw begint voor Limburg een tijdperk van verval van het economisch leven. De politieke verwickelingen verplaatsten het economisch zwaartepunt naar het Noorden. De opkomst van de Engelse textielindustrie, het protectionisme van de omringende staten, de hoge tolgeden op de Maas en haar slechtere bevaarbaarheid betekenden het einde van de bloei van handel en nijverheid; deze factoren tezamen hebben bovendien gedurende meer dan twee eeuwen het economisch herstel verhinderd. De achteruitgang van de eertijds bloeiende lakennijverheid bleek niet te stuiten. De handel beperkte zich voortaan tot de onmiddellijke omgeving. De talrijke belegeringen, die Limburg om zijn strategische ligging moest verduren, evenals de zware belastingdruk en de hoge accijnzen hebben ongetwijfeld niet bevorderend gewerkt.

Toch ziet men in de zeventiende en achttiende eeuw nieuwe vormen van nijverheid ontstaan, voor een deel dank zij het reeds begonnen industrialiseringsproces in de Zuidelijke Nederlanden, met name van Luik, waar toen reeds een centrum ontstond van mijnbouw en zware industrie. In Maastricht ziet men het ontstaan van wapenfabrieken, glasblazerijen en een aardewerkindustrie. Petrus Regout, de grootvader van de bekende industrieel uit de negentiende eeuw, was om die tijd reeds te Maastricht gevestigd; in 1770 bracht hij zijn fabriek van aarden

---

⁵⁾ Dr. Ph. L. M. Thurlings, *De Maashandel van Venlo en Roermond in de zestiende eeuw, 1473—1572*, Amsterdam 1946, blz. 27.

⁶⁾ J. Bechtold en G. Goossens, *Tegelsche Volkskunst*, Maastricht 1943, blz. 17 e.v.

⁷⁾ A. Perreau, *Recherches sur les corporations des métiers de la ville de Maastricht et sur leurs méreaux*, Bruxelles 1848, blz. 7.

pijpen naar Luik over, maar bleef te Maastricht handel drijven. Omstreeks 1760 begon men te Maastricht met de productie van gedistilleerd, welke tak van nijverheid zich voorspoedig ontwikkelde ⁸⁾).

Te Krawinkel en Brunssum was een spijker- en metaalnijverheid gevestigd, die van meer dan plaatselijke betekenis was. Te Maastricht werd de fabricage van spijkers vanouds als handwerk beoefend, de Waalse „nagelsmeden”, hetgeen later het ontstaan gaf aan de bekende spijkerindustrie ⁹⁾).

Ook in de mijnbouw traden veranderingen in. Tot omstreeks 1740 had de abdij van Rolduc haar mijnen laten ontginnen door particulieren en verenigingen, doch nadat de dicht aan de oppervlakte gelegen kolenlagen waren uitgeput nam zij zelf de exploitatie ter hand. Vanaf dit tijdstip dateert een nieuwe mijnbouwtechniek. Onder leiding van de delfstoffenkundige kloosterheer Chaineux werden twee waterwerken aangelegd om het mijnwater omhoog te pompen door middel van het water van de Worm, en ging men tot schachtbouw over, waardoor de dieper dan 200 m. gelegen lagen aan het daglicht konden worden gebracht. Hierdoor werd de werkgelegenheid voor enkele honderden arbeiders verzekerd ¹⁰⁾).

Doch ook elders in Limburg bespeurde men sedert het midden van de achttiende eeuw een nieuwe opleving. In tal van plaatsen ontstaan dan vestigingen van steenbakkerijen, brouwerijen, distilleerderijen en graanmolens. Langs de Maasstreek tussen Roermond en Venlo onderging het aantal aardewerkbedrijven en pannenbakkerijen een aanzienlijke uitbreiding. De azijn- en stroopfabricage en de zuivelindustrie ontstonden uit het vroeger op de boerderij beoefende handwerk. Een merkwaardige ontwikkeling tenslotte trad er op te Vaals, waar de ontwikkeling van de industrie onder invloed stond van het naburige Aken. Protestantse

---

⁸⁾ Mr. Drs. H. Wouters, Handel en Nijverheid te Maastricht in vroegere eeuwen, artikel verschenen in „Gids voor de Internationale Tentoonstelling voor Handel en Industrie „De Gouden Ster”, Maastricht 1952.

⁹⁾ Drs. H. C. W. Roemen, De structuur der Limburgsche industrie, in Tijdschrift voor Economische Geographie, 37e jaargang, no. 3/4, Maart/April 1946, blz. 83.

¹⁰⁾ H. A. Beaujean, J. G. J. Hoens en J. M. Ramaekers, Geschiedenis van Limburg, Heerlen, 1949, blz. 172.

uitgewekenen vestigden hier rond 1760 een textielindustrie en een naaldenfabriek, die een zeer hoge vlucht namen¹¹⁾).

De tijd, die aan de Franse revolutie voorafging, werd alom gekenmerkt door een toenemende bedrijvigheid. In sommige gevallen vormden de nieuw ontstane vormen van nijverheid een eerste aanloop tot de vroegkapitalistische industriële ontwikkeling van Limburg, waarvoor de voorwaarden eerst recht werden gelegd tijdens de Franse inlijving.

De Franse tijd.

De verovering door de Franse troepen maakte aan de staatkundige verbrokkeling der afzonderlijke Limburgse gewesten een einde en gaf het aanschijn aan een nieuwe staatkundige indeling. Het grootste deel van het gebied van de huidige provincie Limburg — met uitzondering van Noord-Limburg en het land van Sittard — werd tezamen met de Belgische provincie Limburg als afzonderlijk departement bij Frankrijk ingelijfd: het departement der Nedermaas. Deze periode heeft voor de Limburgse nijverheid en handel gunstige gevolgen gehad, dit in tegenstelling tot het op overzeese handel aangewezen Holland. De staatkundige eenheid, de openstelling der grenzen, de nieuwe economische vrijheid en de vooruitstrevende Franse wetgeving gaven nieuwe mogelijkheden tot ontplooiing. De ligging van Limburg tussen de Waalse en Duitse industriebekkens en de handeldrijvende en agrarische departementen in het Noorden bood grote vooruitzichten, al kwamen deze gunstige factoren niet alle tot hun recht. De landbouw bloeide, de industrie in de steden maakte goede zaken en de handel leefde op, toen alle hinderlijke gebiedstollen verdwenen. Zelfs de invoering van het Continentale Stelsel (1806) had voor Limburg geen nadelige invloed. Men ondervond eer voordeel dan nadeel van dit tolstelsel, aangezien men het hele Franse Imperium tot afzetgebied had¹²⁾.

De nijverheid werd door het uitloven van prijzen en voordelige privileges aangemoedigd. Aan de talrijke legerorders ontleende het Departement een deel van zijn welvaart. In 1804 werden Industriekamers (Chambres Consultatives de Manufactures, Fabriques Arts et Métiers)

---

¹¹⁾ Drs. H. C. W. Roemen, o.c., blz. 87.

¹²⁾ H. A. Beaujean, e.a., o.c., blz. 181.

opgericht in de nijverheidscentra Maastricht, Venlo, Hasselt en Vaals. Zij vormden een instrument in handen van de Franse overheid om de herlevende industrie te stimuleren¹³⁾.

Aangezien de groei van de nijverheid in sterke mate mede afhankelijk was van een regelmatig goed ontwikkeld handelsverkeer, nam de departementale overheid maatregelen om de handelsstructuur naar vermogen te bevorderen. Een van de meest ingrijpende maatregelen hiertoe was een grondige uitbreiding van de verkeerswegen. Deze waren rond 1800 zeer gebrekkig; in geheel Limburg bestond geen enkele verharde weg; in Zuid-Limburg was er slechts de verbindingsweg Maastricht—Aken, die omschreven werd als van weinig belang, „à cause de son tracé et de sa construction”. In het arrondissement Roermond ontbrak zelfs elke behoorlijke landverbinding. De oorzaak van deze erbarmelijke toestand werd geweten aan de zelfzucht en de belangentegenstellingen van de vroegere sovereinen. Door dit gebrek aan behoorlijke landwegen en de slechte bevaarbaarheid van de Maas werd de handel sterk geremd. Nieuwe verkeerswegen werden aangelegd met Maastricht als centrum, resp. naar het Noorden over Roermond naar Venlo, naar het Oosten over Gulpen naar Aken en naar het Westen over Tongeren naar St. Truiden. Door het verbeteren van de wegen hoopte men ook de industrie, die ondanks een veelbelovende verscheidenheid in haar afzet, bijna geheel tot de onmiddellijke omgeving beperkt was, ruimer armslag te geven¹⁴⁾.

Ondanks deze welvaartsbevorderende maatregelen was Limburg nog steeds een overwegend agrarisch gewest, waar het landbouwbedrijf met wisselend succes op traditionele wijze werd beoefend. De industriële bedrijven, in de tegenspoed der tijden ontstaan, die zich hadden weten te handhaven, waren grotendeels kleine ambachtsbedrijven. Het eigenlijke grootbedrijf kwam in Limburg nauwelijks voor; het klein- en dwergbedrijf nam een overheersende positie in. Maar de aanpassingsmogelijkheid, waarvan de bestaande bedrijven blijk gaven, wettigde de hoop, dat zij bij het verbeteren der vooruitzichten een verheugende levensvatbaarheid zouden vertonen. Het belang van deze tijdsperiode is

¹³⁾ Gedenkschrift 1804—1954 van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken, Maastricht, 1954, blz. 9.

¹⁴⁾ Cavenne, Statistique du département de la Meuse Inférieure, Maestricht, 1802.

hierin gelegen dat de economische structuur van Limburg in de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw goeddeels zijn fundament heeft gekregen.

In 1802 verscheen te Maastricht op last van de prefect een sociaal-economische beschrijving van de toestand van het Departement van de Nedermaas¹⁵⁾. Hoewel dit departement niet geheel samenviel met de tegenwoordige provincie Limburg, kan men zich uit deze beschrijving wel een voldoende duidelijk beeld vormen van de voornaamste takken der Limburgse nijverheid. Over het algemeen is de toon van deze beschrijving somber. Men dient hierbij echter te bedenken, dat de opbloei niet in de eerste jaren van de Franse inlijving kon worden verwezenlijkt.

De leerlooierijen in de provincie worden geroemd om de kwaliteit van hun leder, dat vóór de Franse bezetting gretig aftrek vond in Duitsland en Holland. Toenmaals verwerkte men jaarlijks 5.000 grote huiden en 60.000 kleinere, die voor een deel werden geïmporteerd uit Duitsland en Amerika. In 1802 bedroeg het aantal benodigde huiden slechts de helft en was de invoer van grondstoffen geheel stopgezet. De productie bedroeg toen twee en een half miljoen kilo leder.

Er waren twee papierfabrieken in Limburg, namelijk te Maastricht en te Gulpen, die elk een capaciteit bezaten van tien riemen papier per dag. Door de geringe afzet produceerde men echter slechts zes riemen per dag, terwijl hooguit 8 à 9 maanden per jaar werd gewerkt. Jaarlijks bedroeg de productie niet meer dan 2900 riemen papier.

Over de zeepfabrieken, waarvan er in het departement een tiental bestonden, vinden we gunstige berichten. Jaarlijks werd 100.000 à 120.000 kilo zeep geproduceerd, waarvan een derde voor eigen gebruik bestemd was en twee derden verkocht werd aan de naburige departementen.

Te Maastricht waren er vier zoutziederijen, die het ingevoerde zeezout geschikt maakten voor de consumptie. Het zout werd alleen in de provincie zelf afgezet.

Te Venlo was er van oudsher een speldenfabriek gevestigd, waar dagelijks twintig arbeiders werk vonden, voor het merendeel kinderen. Men produceerde er per jaar vijf miljoen spelden, die bijna alle in het binnenland verkocht werden.

---

¹⁵⁾ Cavenne, t.a.p.

Een soortgelijke tak van nijverheid vond men te Vaals, waar een naaldenfabriek was gevestigd. Hier was tengevolge van de Franse bezetting de productie aanmerkelijk gedaald; waar men vroeger 50 miljoen naalden produceerde, was deze opbrengst tot de helft verminderd. Konden voorheen 300 arbeiders worden tewerkgesteld, in 1802 daalde ook dit aantal tot de helft. De grondstof staaldraad werd ingevoerd uit Pruisen; de naalden werden geëxporteerd naar Frankrijk en andere landen.

Te Vaals werd ook een belangrijke textielindustrie aangetroffen, die daar rond 1760 door Jean Arnold Clermont was gevestigd. In diens fabrieken werd 49.000 meter textiel vervaardigd in vier soorten kwaliteit, in de kleuren rood blauw en groen. Als grondstof werd alleen de fijnste wol gebruikt, die ingevoerd werd uit Spanje. Men was in staat met de Engelse textielproducten te concurreren op de exportmarkten in Rusland, Polen, Pruisen, Portugal en de Levant. Het door de oorlog belemmerde handelsverkeer deed aan de export echter grote afbreuk. De mijnbouw gaf een weinig bemoedigend beeld te zien¹⁶⁾. Nadat de Franse regering de mijnen van Rolduc geconfisqueerd had, werden de mijnen in 1797 in het openbaar verkocht. Een gedeelte bleef in het bezit van de staat en werd door de fiscus geëxploiteerd. Nu daalde de productie en liep het aantal arbeiders van circa 800 spoedig terug op honderd. Daardoor heerste er groot gebrek in het omliggende gebied. Pas toen de Nederlandse regering (1845) het beheer en het genot van deze mijn tegen een jaarlijkse vergoeding afstond aan de concessionarissen van de Aken-Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij, kreeg de oude kolenmijn van Kerkrade weer enige betekenis¹⁷⁾.

Over het algemeen was de situatie weinig hoopvol, hetgeen grotendeels zijn oorzaak vond in de oorlogstoestand, maar aan deze zelfde oorzaak dankten andere takken van nijverheid hun bloei, in het bijzonder de jeneverstokerijen, de cichorei- en de tabaksfabrieken¹⁸⁾.

Van niet gering belang werden de jeneverstokerijen geacht. Werd vroeger veel gedistilleerd betrokken uit Schiedam, door de afscheiding van Holland kreeg deze tak van bedrijf in de eigen provincie een

---

¹⁶⁾ H. A. Beaujean, e.a., o.c., blz. 172.

¹⁷⁾ Mr. F. H. Neiszen, Mijnbouwpolitiek, 's-Gravenhage 1920, blz. 86.

¹⁸⁾ Cavenne, o.c.

onverwachte opleving. In 1802 bedroeg de productie 9.300.000 liter, waarvan een derde bestemd was voor gebruik binnen de provincie en twee derde voor export.

Eveneens was er een belangrijke cichoreiproductie. Aangezien de koffie zeer duur was, werd deze met de helft of zelfs met meer cichorei vermengd (voorheen een kwart). Jaarlijks was er een afzet van 90.000 kilo gebrande cichorei.

Door de oorlogsomstandigheden had men een areaal van 15 ha. met tabaksaanplant, overigens omschreven als van inférieure kwaliteit, die alleen in de provincie zelf verbruikt werd.

Uit deze beschrijving mag men reeds afleiden, dat in de aanvang van de negentiende eeuw de vestigingen in de nijverheid voornamelijk geconcentreerd waren in enkele steden, namelijk Maastricht, Venlo, Roermond en Vaals.

De stad Maastricht met een bevolking van 17.963 inwoners was van ouds een nijverheidscentrum en bezat in 1802 verscheidene takken van industrie, namelijk: zeepfabrieken, meel- en papiermolens, weverijen, leerlooierijen, zoutziederijen, tabaksfabrieken, bierbrouwerijen, distilleerderijen, ververijen en cichoreifabrieken. Tekenend is echter, dat aan deze opsomming wordt toegevoegd: „sa prospérité dépend aussi de son agriculture et de la nombreuse garnison que le gouvernement y entretient”.

Venlo, met een bevolking van 4.082 inwoners, herbergde sedert 1802 bij de vestiging van de Duitse industrieel Jean Lenssen een groot-industrie, die voor deze tijd uitzonderlijk mocht heten. Naast een fabriek van aarden pijpen met 65 arbeiders, bezat deze Lenssen eveneens een suikerraffinaderij met 20 arbeiders, en voorts fabrieken van pennen, was, ouwels, azijn en aardewerk. Tevens bezat Venlo een garniturenfabriek, een zegellakfabriek, een passementsfabriek een spel-denmakerij, een letterdrukkerij, een hoedenfabriek, een zeepfabriek, zoutfabrieken, brouwerijen, jeneverstokerijen, pannenbakkerijen en textielververijen.

Roermond was met 3.783 inwoners meer een ambtelijk centrum met minder nijverheidsvestigingen. In deze tijd bestonden te Roermond katoen- en lakenweverijen, katoenspinnerijen, textielververijen, blekerijen, kaarsenfabrieken, leerlooierijen, brouwerijen en molens.

Van grote belangrijkheid voor de nijverheid was toenmaals Vaals, dat

rond 1800 reeds meer dan duizend inwoners telde. De daar gevestigde textielindustrie en naaldenfabriek gaven op grote schaal werkgelegenheid aan de bewoners. Door de aard van de daar gevestigde bedrijven was Vaals misschien eerder nog dan Maastricht een voorbeeld van een uitsluitend industrieel centrum, een unicum overigens in de provincie. Opmerkelijk mag het heten, dat de later bijna geheel verdwenen textielindustrie in dit tijdvak zulk een overheersende plaats innam. Dit zelfde geldt ook voor de leerlooierijen, die meer nog dan de textielnijverheid over de gehele provincie verspreid waren. Deze twee sinds de Middeleeuwen belangrijke exportproducten van onze provincie hebben echter de aansluiting aan de moderne tijd niet gevonden. De reeds in die periode bloeiende kleiwarenindustrie heeft daarentegen gunstiger ontwikkelingskansen gehad. Met uitzondering van enkele bedrijfstakken, zoals de papierindustrie en de klein-metaalnijverheid, blijkt de overige industriële structuur grotendeels gebaseerd op de vervaardiging van voedings- en genotmiddelen, die voor het merendeel in de onmiddellijke omgeving afzet vonden.

De periode 1815—1850.

Toen in 1815 het doek gevallen was na de laatste acte van Napoleons heldendrama, verlangde men algemeen naar een terugkeer tot de oude, rustige tijden van vóór de Franse revolutie. Weinig kon men toen vermoeden dat de negentiende eeuw het aanschijn van de wereld meer zou veranderen, dan de wapens van de keizer ooit hadden gekund. Toch waren de kiemen van een geheel nieuwe ontwikkeling toen reeds gelegd. Ten tijde van de eenheid van de beide Nederlanden kreeg het economisch leven van Limburg breder perspectief; de welvaartspolitiek van Willem I zou de nieuwe kiemen van economische en industriële groei spoedig tot wasdom brengen. Veel deed de koopman-koning voor de materiële vooruitgang van zijn onderdanen; onder zijn bestuur werd in Limburg de weg van Maastricht naar Vaals aangelegd (1825) en de Zuid-Willemsvaart gegraven van Maastricht naar 's-Hertogenbosch. Desondanks was de tijd van 1814 tot 1850 voor Limburg in economisch opzicht nog een moeilijke overgangstijd. Al werd in 1814 de staatkundige grens voor goed gewijzigd en verbeterd, al waren de heerlijke rechten met de revolutie opgeheven, al ontstond de Provincie Limburg, toch werd daarmee nog niet in één slag het gewest tot krach-

tig opbloeiende welvaart gebracht. De Limburgse bevolking had te lang onder de druk van de oude toestanden geleefd om ineens zich te kunnen aanpassen bij de nieuwe inzichten. Hoewel de verkeersvrijheid groter was, de rechtszekerheid en -orde waren verbeterd en de persoonlijke vrijheid was gewaarborgd, toch was daardoor de economische positie nog geenszins bevredigend. Het verkeer via de Maas was nog altijd slecht; door haar natuurlijke toestand werd de rivier hoe langer hoe meer onbruikbaar. De Maas, die de geografische band vormde van de gewesten, die verenigd waren tot de provincie Limburg, miste helaas het vermogen om die vereniging door het verkeer over haar wateren ook effectief tot stand te brengen. De steden langs de Maas konden tengevolge hiervan niet opkomen tot centra van handelsverkeer. Daardoor bleef het economisch-geografisch isolement voortbestaan en veranderde er aanvankelijk nog weinig in het economisch leven¹⁹⁾. De economische structuur was aanvankelijk bovendien zeer kwetsbaar. Nijverheid tot aanvulling van de landbouw werd in Limburg niet uitgeoefend; in dit opzicht vormde deze provincie een groot verschil met Noord-Brabant. In Limburg was de nijverheid alleen in enkele steden gevestigd en voor het merendeel kleine nijverheid. Voor de grotere bedrijven had de losscheuring van Frankrijk economisch tot gevolg, dat een groot afzetgebied verloren ging, hetgeen slechts matig gecompenseerd werd door de vereniging van de noordelijke en zuidelijke gewesten.

Wanneer men de periode 1815—1830 overziet, mag men niet uit het oog verliezen, dat Limburg evenals het gehele land economisch in een nadelige positie verkeerde; zowel voor de ontwikkeling van een meer moderne vorm van verkeer als voor het opkweken van een nieuwe industrie waren de omstandigheden allerminst gunstig. Enkel voor de kleinbedrijven was de conjunctuur beter. Deze bedrijven, die men met de naam „handwerk” pleegt aan te duiden, droegen als kenmerk, dat de patroon rechtstreeks bij het technisch productieproces was betrokken, dat als hulpmiddelen slechts eenvoudige werktuigen werden gebruikt en de afzet slechts in de naaste omgeving en in hoofdzaak op bestelling

---

¹⁹⁾ Prof. Dr. H. Blink, Limburg als economisch-geografisch en staatkundig gewest in het verleden en heden. Tijdschrift voor Economische Geographie, no. 6 en 7, 10e jrg., 1919, blz. 250.

plaats had. Dit waren voornamelijk eenmansbedrijven of bedrijven, waar het aantal arbeiders slechts tot enkele beperkt was. Het kleinbedrijf was in die periode bijna algemeen ²⁰⁾.

Van der Maelen heeft in zijn „Dictionnaire géographique de la province de Limbourg” ²¹⁾ een beschrijving gegeven van de voornaamste takken van nijverheid in deze periode. Over het geheel genomen wijkt deze beschouwing weinig af van het verslag van Cavenne uit de Franse tijd, al blijken in sommige bedrijfstakken uitbreidingen te hebben plaats gevonden. In het algemeen traden ook in dit tijdperk wederom de textielnijverheid, de leerlooierijen, de papierfabrieken, de kleiwarenindustrie en de kleine metaalnijverheid op de voorgrond.

De textielindustrie was in hoofdzaak geconcentreerd in Vaals, waar zeven lakenfabrieken werkzaam waren met gemiddeld 40 à 50 arbeiders en eveneens een machinale wolspinnerij met 45 arbeiders. Een ander concentratiepunt van de textielnijverheid was Roermond, dat ook meerdere lakenfabrieken, katoenspinnerijen en -weverijen telde. Twee katoenspinnerijen waren voorts gevestigd in Maastricht en een grotere te Venlo met honderd arbeiders. Kleinere fabrieken van wollen stoffen vond men tenslotte te Maastricht, Gennep, Stramproy en Weert.

Leerlooierijen waren over de gehele provincie verspreid. Weert telde acht leerlooierijen, Maastricht zeven, Sittard zes en Roermond vijf bedrijven, doch ook in andere gemeenten werd deze handwerksnijverheid op ruime schaal beoefend.

De papierfabricage vroeg een technisch ingewikkelder productieproces en bijgevolg een groter aantal arbeiders. Rond 1830 waren er in Limburg vijf papierfabrieken, namelijk een fabriek te Maastricht, een papierfabriek te Gulpen (met 50 à 70 arbeiders), een fabriek te Roermond (met 50 arbeiders) en twee papierfabrieken te Wittem.

De kleiwarenindustrie, te weten de aardewerkbedrijven, de pannenbakkerijen en steenfabrieken werden langs de gehele Maaskant gevonden „dans un grand nombre de communes”, doch het onbetwistbaar centrum van deze nijverheid was toen reeds Tegelen. Deze plaats alleen telde

---

²⁰⁾ Dr. I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland in de negentiende eeuw, 's-Gravenhage, 1929, blz. 5.

²¹⁾ Ph. van der Maelen, Dictionnaire géographique de la province de Limbourg, Bruxelles, 1835.

rond 1830 niet minder dan 15 aardewerkbedrijven met tezamen 120 arbeiders en zeven pannbakkerijen en steenfabrieken met een gelijk aantal werknemers.

Andere aan de bodem gebonden industrieën waren de kolenmijnen van Kerkrade, de veenderijen in de Peel, de zandsteengroeven in de omgeving van Rolduc en de mergeexploitatie te Houthem.

De kleine metaalnijverheid was vertegenwoordigd door een speldenfabriek te Maastricht en Venlo, een naaldenfabriek te Vaals en Heerlen, een fabriek van vuurwapens te Maastricht en een fabriek van jachthagel te Roermond.

Tenslotte nam de verzorgingsindustrie een belangrijke plaats in. Niet enkel de steden, maar ook het platteland had in deze tak van bedrijf een werkzaam aandeel, voornamelijk omdat de vervaardiging en bereiding van voedings- en genotmiddelen in kleine ambachtsbedrijven plaats vond, die ook op het platteland ruim verbreid waren. In tal van dorpen vond men brouwerijen, distilleerderijen, stroopkokerijen, kaarsenfabrieken, stoffenververijen en -blekerijen, stijfselfabrieken en graan-, run- en oliemolens. In de nijverheidscentra ontmoette men echter een uitgebreider en meer gedifferentieerd productiegamma. Maastricht maakte in die tijd kousen, flanel, tabak, bier, jenever, zeep, zout en stijfsel; Roermond: pijpen, kaarsen, jenever, bier en zout; Sittard: cichorei, zwartsel, bier, tabak, jenever, kaarsen en chocolade; Venlo: hoeden, kammen, zegellak, eau-de-cologne, pijpen, tabak, jenever, bier, zeep, zout en ouwel.

Doch daarnaast vond men op het platteland in ruime verscheidenheid bedrijven, waarvan we enkele typische voorbeelden zullen noemen: Arcen en Velden bezat rond 1830 een chocoladefabriek, Bergen een mosterdfabriek, Meyel een wasmakerij en Tegelen zeep- en cichoreifabrieken. In Helden en Heythuizen werd stijfsel vervaardigd en Weert was bekend om zijn vilten hoeden. Broekhuizenvorst was bekend om zijn vervaardiging van handschoenen. In Brunssum was een fabriek voor zijden linten gevestigd (met acht arbeiders) en voorts enkele aardewerkbedrijven en pannbakkerijen. Eysden bezat een tabaksfabriek, Heerlen een fabriek voor leerbereiding en Schinnen een azijnmakerij. Rondom Maastricht vond men vele cichoreifabrieken, waarvan in Vroenhoven liefst 24. Tenslotte mag hier nog vermeld worden de

concentratie van enkele takken van nijverheid in de gemeente Venray. Behalve enkele leerlooierijen, stoffenververijen, jeneverstokerijen, brouwerijen, stroopstokerijen, kaarsenfabrieken en graanmolens was deze plaats vanouds bekend om zijn productie van schoenen, die in grote hoeveelheden verkocht werden aan het leger of op de jaarmarkten. Grote hoeveelheden werden ook geëxporteerd naar Antwerpen. De schoenproductie was toen geconcentreerd in de gemeenten Venray, Vierlingsbeek, Sambeek, Boxmeer en Oostrum. Van der Malen merkt hierover op: „Cette branche d'industrie, qui était très florissante autrefois (d.w.z. vóór de Belgische omwenteling), occupe encore beaucoup de bras”.

In het bovenstaande hebben wij met opzet de industriële structuur van rond 1830 uitvoerig willen weergeven, omdat het beeld van de industrie uit deze jaren zo aanmerkelijk verschilt met dit van latere tijd.

„Bedrijvigheid” was er in deze tijd genoeg, doch het betrof dan de kleine, ambachtelijk uitgeoefende, voor plaatselijke behoeften werkende ondernemingen. Indien men het merendeel van deze bedrijven echter buiten beschouwing laat, mag men vaststellen, dat de industriële ontwikkeling eerst na de opstand van België haar tempo gaat versnellen en dat pas sindsdien de Limburgse industrie van betekenis werd. Wij zullen daarom in het vervolg van deze beschrijving ons enkel tot de industrie in eigenlijke zin bepalen. In 1839 kennen wij in Limburg slechts twee bedrijven, die de naam groot-industrie verdienen, namelijk de fabrieken van Petrus Regout in Maastricht en de Domaniale Mijin in Kerkrade. Enkele decennia nadien, wanneer de industrie in Limburg eerst recht tot ontwikkeling komt, zullen er ingrijpende wijzigingen plaats vinden. Op het tijdstip echter, dat de beide Nederlanden ieder een eigen weg insloegen, waren de grondslagen van de latere industriële bloei gelegd.

De Belgische opstand en de scheiding van de noordelijke en zuidelijke gewesten bracht Limburg wederom in eenzelfde geïsoleerde situatie, als waarin het tot aan de Franse tijd verkeerd had. Door deze afscheiding kwam de gedeelde provincie Limburg in een extreme positie te verkeren, en daalde de belangstelling voor dit gebied in Noord-Nederland beneden een billijk niveau. Tegenover de schuwheid van de Nederlandse belegger ten opzichte van het Limburgs economisch potentieel stond anderzijds echter lange tijd de grote invloed van buitenlands kapi-

taal en initiatief op de ontwikkeling van de Limburgse, meer in het bijzonder de Zuid-Limburgse en Maastrichtse industrie.

In verband met Sombart's stelling, dat het kapitalisme vooral door vreemdelingen werd geïntroduceerd, verdient het opmerking, dat er ook onder de eerste groot-industriëlen in Nederland naar verhouding zoveel buitenlanders zijn geweest. Vele bedrijven, werkmethoden en nieuwe procédés, die rond het midden van de eeuw werden toegepast, hebben wij te danken aan Engelsen, Duitsers of Belgen, die zich in ons land vestigden of tijdelijk hier verbleven²²⁾. Dat dit uiteraard voor Limburg in versterkte mate heeft gegolden, behoeft, gezien de ligging van dit gewest, geen betoog. Was het buitenlands kapitaal rechtstreeks bij verscheiden Maastrichtse bedrijven geïnteresseerd en later bij de mijnindustrie, ook vele Noord- en Midden-Limburgse industrieën hebben hun ontstaan te danken aan de invloed van het Duitse en Belgische handelsverkeer. De metaalindustrie van Tegelen werd begonnen op voorbeeld van de Cockerill-fabrieken te Seraing; de grof-keramische industrie is vermoedelijk ontstaan onder invloed van de grof-keramische industrie, die in Kaldenkirchen was gevestigd. Meermalen is het ontstaan van een industrie in Limburg veroorzaakt door de nabije ligging van de Luikse en Akense industrie-gebieden en het Roergebied, wier koortsachtige ontwikkeling in het midden van de vorige eeuw de ondernemingsgeest in Limburg in belangrijke mate heeft gestimuleerd²³⁾.

De periode van 1830 tot 1850 vormt in vele opzichten een crisis- en overgangstijd in de geschiedenis van het industriële Limburg: oude traditionele bedrijven gingen ten gronde, nieuwe meer zelfstandige kwamen tot ontwikkeling. Met deze reorganisatie, dit aanpassen aan de veranderde verkeersomstandigheden, ging een verplaatsing gepaard, een concentratie naar Maastricht, welke plaats door de opening van de Zuid-Willemsvaart niet enkel een voorbeeldige waterweg naar het Noorden had gekregen, maar bovendien door de in uitzicht gestelde aanleg van de spoorlijn Maastricht—Aken (1853) de zegeningen van het snelverkeer zou genieten. Vaals daarentegen, dat aan de ontwikkeling van de moderne verkeersverbindingen geen deel kreeg, zag zijn

---

²²⁾ Dr. I. J. Brugmans, o.c., blz. 26/27.

²³⁾ Pastoor Th. W. J. Driessen, *Geschiedenis van Tegelen, Steyl*, 1952, blz. 126-128.

industriële structuur tot langzame achteruitgang gedoemd. Maastricht echter werd, met Haarlem, de enige stad in Nederland die men omstreeks het midden der eeuw een industriestad kon noemen²⁴).

Voor een groot deel dankt Maastricht dit aan de afscheiding van België, die aanleiding werd tot de oprichting van een grootbedrijf, dat alle andere in Nederland in omvang zou overtreffen, namelijk de fabrieken van Petrus Regout. Regout was vóór 1830 een der grootste importeurs van Belgisch glas en aardewerk. Toen die invoer sinds de omwenteling werd belemmerd, besloot hij zelf de productie ter hand te nemen en tot het oprichten van fabrieken over te gaan; in 1834 stichtte Petrus Regout een glas- en kristalfabriek, waaraan hij twee jaar later een aardewerkfabriek verbond. De geschoolde arbeiders die hij nodig had, haalde hij uit het Luikse, terwijl hij talrijke goedkope werkkrachten in Maastricht kon aantrekken door de grote werkloosheid, die er heerste. Door deze belangrijke investering komt Petrus Regout de verdienste toe, dat hij Maastricht behoed heeft voor een permanente werkloosheid op grote schaal. Ter zelfder tijd, dat Maastricht zijn belangrijkheid als vestingstad verloor en de nijverheid tot verdwijnen gedoemd leek, werd er nieuwe werkgelegenheid geschapen. De snelle groei van Regout's onderneming blijkt uit het feit, dat zijn onderneming binnen een jaar reeds werk verschafte aan honderd arbeiders, dat in 1841 al 198 arbeiders waren tewerk gesteld en in 1851 reeds 665 werknemers in dienst waren, zodat deze onderneming inderdaad het karakter van een grootbedrijf droeg²⁵).

Dat de opstand ook op de toestand van andere bedrijven invloed uitoefende, behoeft geen verwondering. Bovendien stimuleerde het succes, dat Regout vanaf de aanvang had, tot navolging. Zo richtte Thomas Regout in 1836 een spijker- en draadnagelfabriek op. Rond 1840 ontstond te Maastricht op de andere oever van de Maas de „Société Céramique”, een aardewerkfabriek van Belgische huize, die tegen het einde van de negentiende eeuw in betekenis bij Regout's stichting

---

²⁴) Dr. C. J. van Nieuwenburg, De industrieële ontwikkeling van Zuid-Limburg in het verleden, het heden en de toekomst, Tijdschrift voor Economische Geographie, 10e jrg., 1919, no. 6 en 7, blz. 281.

²⁵) Dr. I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland, in de negentiende eeuw, 's-Gravenhage, 1929, blz. 27.

weinig achterbleef. In 1838 werd te Meerssen de papierfabriek Tielens opgericht. Vermelding verdient ook de oprichting te Maastricht van de chemicaliënfabriek van P. Hahmes (1846) en de papierfabriek van Lhoëst en Weustenraadt, later Koninklijke Nederlandse Papierfabriek (1851)²⁶⁾.

Aan het gestremde handelsverkeer met België moet eveneens de ontwikkeling van een ander bedrijf worden toegeschreven, namelijk de mijnbouwexploitatie van de Domaniale Mijn te Kerkrade. Deze reeds vanouds als grootbedrijf uitgeoefende bedrijfsvorm was sedert 1815 in handen van de Nederlandse Staat, en stond onder het bestuur van het Amortisatie-Syndicaat te Amsterdam. Na de Belgische opstand en de occupatie van Limburg werd de Domaniale Mijn op 9 oktober 1830 door de voorlopige regering te Brussel in beslag genomen. In 1845 droeg de Nederlandse Staat de exploitatie over aan de Aken-Maastrichtsche Spoorweg Mij. als vergoeding voor de dure aanleg van een spoorverbinding door Zuid-Limburg. In handen van deze maatschappij heeft de mijnexploitatie zich, in tegenstelling tot de voorgaande jaren, krachtig ontwikkeld²⁷⁾.

Tengevolge van de afscheiding van België onderging de industriële structuur ook in Noord- en Midden-Limburg grote veranderingen. Verschillende industrieën in Roermond en Venlo, evenals de pannen- en aardewerkfabrieken van Tegelen, die volledig op België waren georiënteerd, stonden voor de keuze te worden onderworpen aan een hoog invoerrecht bij uitvoer naar België, of op zoek te gaan naar nieuwe afzetgebieden. Daarnaast betekende de nieuw opgerichte groot-industrie van Petrus Regout terstond een geduchte concurrentie voor de overige aardewerkbedrijven, in het bijzonder voor het Tegelse aardewerk. Bestond de Tegelse nijverheid reeds sedert de zeventiende en achttiende eeuw voor het grootste deel uit de vervaardiging van het z.g. zwarte Tegelse aardewerk, omstreeks 1850 loopt de vervaardiging van dit product terug en ziet men een geleidelijke daling van het aantal pottenbakkerijen. Sedert Regout in 1836 zijn aardewerkfabriek was begonnen, hebben de keramische producten uit Maastricht de glorie van het Tegels bedrijf verdrongen. In 1863 waren te Tegelen nog slechts vijf potten-

---

²⁶⁾ Notulen Kamer van Koophandel, Maastricht.

²⁷⁾ Dr. C. J. van Nieuwenburg, o.c., blz. 281.

bakkerijen over van de vroeger meer dan twintig bedrijven. Daarentegen ziet men andere takken van bedrijf sterk in opkomst. Als gevolg van het streven op eigen bodem in de behoefte aan ijzerwerk te kunnen voorzien, werden in Noord-Limburg enkele ijzergieterijen opgericht. In 1844 stichtte Joh. Hillen te Blerick een ijzergieterij, die onmiddellijk veel succes boekte. In 1855 werd dit voorbeeld gevolgd door de oprichting van de ijzerfabriek Kamp te Tegelen. Nauw in verband met deze ijzergieterijen stond de opkomst van de Midden-Limburgse metaalnijverheid, die in haar oorsprong wist te profiteren van de behoeften, door de kleiwarenindustrie geschapen²⁸⁾.

Hoewel over de periode van 1830 tot 1850 onze conclusie luidt, dat zij het kenmerk draagt van kentering en opleving van de economische activiteit, dat het een tijd was ook van vruchtdragende initiatieven, toch is het evenzo een van de moeilijkste perioden in het industrialisatieproces, dat dan een aanvang neemt. Sedert 1839 werden in Limburg 36 nieuwe fabrieken opgericht en 24 steenbakkerijen, zo staat in het Verslag van Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg aan de Provinciale Staten over het jaar 1842 vermeld, doch daarnaast verkeerden vele van de gevestigde bedrijven in een kritieke situatie.

Om dit juist te verstaan, zullen wij dit „Verslag over de bloei of achteruitgang van de voornaamste fabrieken”, dat aan de hand van de binnengekomen mededelingen van de Kamers van Koophandel werd samengesteld, zelf aan het woord laten²⁹⁾. Over Maastricht wordt hierin o.a. opgemerkt: „De fabrieken van lateren oorsprong, welke voortdurend de algemeene belangstelling het meest gaande houden, zijn: vooreerst, „die van den Heer P. Regout te Maastricht, welke een aanvankelijk „aangelegde glas-slijperij in weinige jaren met eene glas-blazerij, eene „fabriek van aardewerk, menie en potasch, alsmede met eene spijker-, „en eene geweerfabriek, heeft vermeerderd: welke inrigtingen door twee „stoomwerktuigen worden aan den gang gehouden en verder ook aan „een overgroot aantal werklieden werk en brood verschaffen. Overigens „is het door voornoemden fabrikant ingerigt atelier tot het veranderen

---

²⁸⁾ Pastoor Th. W. J. Driessen, o.c., blz. 122.

²⁹⁾ Verslagen van Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg aan de Provinciale Staten, in derzelve gewone vergadering van het jaar 1842, 1843, 1844 en 1845.

„van vuurwapenen, nu onlangs door het Departement van Oorlog over-
„genomen, voor welker rekening hetzelfde thans zal worden voortgezet”.
Voorts verdiende bijzondere interesse: „de lakenfabriek en wolspinnerij
„van J. P. H. Hanckar; de fabriek van geschilderd glas in brandverw der
„gebroeders Cartisser, de fabriek van J. G. Lambriex, wiens overtind-
„ijzerwerk van elders met graagte wordt gezocht; de speldenfabriek van
„G. Lebens; de fabriek van bewerkt marmer van L. Lecomte, welke
„eene vroeger geheel onbekende tak van nijverheid heeft ingevoerd;
„en de alsmede geheel nieuwe inrigting van Weustenraad en Taiée,
„waarin verlakt linnen, taf en leder wordt vervaardigd.”

Ten aanzien van de Maastrichtse leerlooierijen beklagt men zich, „dat
„deze, door het gemis der meeste verbruikers, veel van derzelve belang-
„rijkheid hebben verloren; zoodat het vertier zich nu bijna geheel tot
„tot de plaatselijke consumtie beperkt. De oorzaak van dezen staat van
„zaken zoekt men in de groote hoeveelheid leder, welke, ten gevolge
„van het tractaat van 1841, uit Luxemburg is opgelegd, waardoor, nog
„eenigen tijd, in de behoefte van het gewest zal worden voorzien”.

Over Roermond heet het: „De papier-fabriek dier stad van de Heeren
„Burghoff en Magnée, door inkomende regten op vreemde voortbren-
„selen beschermd, ondervindt steeds vooruitgang, men maakt zich in
„dezelve alle nieuwe uitvindingen ten nutte; terwijl in deze inrigting
„een aanzienlijk aantal werklieden wordt gebezigd”.

Meer breedvoerig wijdt men uit over de katoenfabrieken van Mathei,
Jacobs en Claus, die in een ongunstige toestand verkeren, „zoodat
„onlangs onderscheidene reeds gedane bestellingen weder zijn afgezegd,
„en geëxpedieerde goederen aan de fabriekanten teruggezonden”. Men
voert aan, „dat de katoenfabrieken niet slechts door de overwigtige con-
„currentie der uitlanders hebben te lijden, maar dezelve daarenboven
„door de belasting op het patent worden gedrukt. Het getal der linnen-
„wevers is tot een vierde verminderd, hetwelk dan nog slechts een ge-
„deelte van het jaar werkzaam is.” Dit verval zoekt men „in de hooge
„inkomende regten van België, waarheen dit fabricaat vroeger veel uit
„Limburg werd ingevoerd; doch ook in het toenemend gebruik van het
„goedkoop katoen, waarvan zich veelal min bemiddelden bedienen”.
Over de nijverheid te Venlo wordt opgemerkt, „dat de branderijen,
„zeepziederijen, olieslagerijen en de wijnhandel dier stad zich in eenen

„beklagenswaardigen toestand bevinden, hetwelk aan het hoog bedrag „der accijsregten wordt toegeschreven”.

Gunstig luiden de berichten ten aanzien van de pannenbakkerijen en de aarden-pottenbakkerijen te Tegelen, „die in bloei toenemen en be„duidende verzendingen naar Holland, Frankrijk en Spanje bewerk„stelligen”.

Verder treft men in deze jaren nog een aantal andere fabrieken over de provincie verspreid, waarvan in het Verslag genoemd worden:

„De fabriek van H. Niessen en Kockelkoren te Hoensbroek, welke „derzelve daarstelling aan den ijver en de menschlievende bedoelingen „van den kapellaan Hilkens aldaar is verschuldigd, en waarin door de „vervaardiging van strooijen-hoeden, fluweel, zijden lint, zijden hoeden, „enz., aan de vroeger verarmde ingezetenen dezer gemeente, van de „grijsaards af tot de kinderen toe, bezigheid en brood wordt verschaft; „de lakenfabriek van W. Schüll te Vaals, welke deze inrigting sedert „eenigen tijd met eene fabriek van schawls heeft vermeerderd, de fabriek „van behangsel-papier van Claereboets en Rutten te Maastricht; die „van schrijfpapier in allerlei soorten en van papier, zonder eind ge„naamd, van de Heeren Tielens en Schrammen, in de nabijheid van „Maastricht, en de fabrieken van Damast en Pellengoed van Th. Eijmael „te Heerlen”.

„De hiervoren aangestipte bijzonderheden bewijzen voldoende”, aldus Gedeputeerde Staten, „den vooruitgang, welken als nu de Limburgsche nijverheid begint te maken.”

„Wij betreuren echter dat zulks niet geheel het geval is in de weleer „zoo bloeiende Gemeente Vaals, welker etablissementen, door de zich „opgevolgd hebbende staatsstormen, doch ook door de uitbreiding van „het fabriekwezen in de omliggende steden, zoo als Eupen, Aken, Ver„viers, enz., aanzieder oogen zijn achter uit gegaan. Vóór 1830 name„lijk, bestonden nog aldaar zes lakenfabrieken, ééne fabriek van wollen „dekens, twee wolspinnerijen en twee naaldenfabrieken, die alstoen „eenen genoegzamen uitweg voor derzelve fabrikaten konden vinden.”

In 1845 waren hiervan slechts over drie lakenfabrieken, twee wolspinnerijen en een naaldenfabriek, die zich met moeite tegen de buitenlandse concurrentie konden staande houden. „Niettegenstaande dezen „minderen gunstigen toestand, spannen de fabriekanten daar ter plaatse „onvermoeid alle derzelve krachten ter opbeuring van het kwijnende

„fabriekwezen in; getuige het allengs hervatten der verzending van „Vaalsche fabriekaten naar Nederlandsch Indië”.

In 1845 besluiten Gedeputeerde Staten het Verslag met de mededeling, „dat de gewestelijke handel en het fabriekwezen, deze beide bronnen „van het volksbestaan, rijker zouden vloeijen, indien, zoo als men de „hoop koestert, door het aanleggen van spoorwegen van Maastricht naar „Aken en naar Luik en van een kanaal naar de laatstgemelde stad, „nieuwe communicatiën, ter gemakkelijker verzending van handelsarti- „kelen en der voortbrengselen van de inlandse nijverheid, zullen wor- „den daargesteld.”

De periode 1850—1895.

De eerste helft van de negentiende eeuw (1820—1850) was een tijd van lage prijzen op de wereldmarkt en van meer baisse- dan haussejaren. De nijverheid in Limburg verkeerde in deze periode in een gedrukte toestand. Er waren slechts een paar steden, waar de nijverheid een overwegend aandeel had in de bestaansmogelijkheden: Maastricht en Roermond. In de overige gedeelten der provincie was de nijverheid van geringer betekenis, omdat zij bijna uitsluitend werkzaam was voor eigen gebruik. Door dit gemis aan een bloeiende nijverheid was ook de afzet van landbouwproducten in het gewest zelf gering.

De tweede helft dezer eeuw zette in met een periode van geweldige expansie, van hoge prijzen en winsten. Het was een tijdperk van snelle ontwikkeling van de landbouw en de nijverheid, eindigend met de crisis van 1873 ⁸⁰⁾.

In de sociaal-economische historie van de negentiende eeuw worden deze eerste decennia na 1850 gekenmerkt door een geleidelijke overgang van de samenleving van een vroeg-kapitalistisch naar een zuiver-kapitalistisch stadium. Groot is het aantal factoren, die deze wijzigingen bepalen.

Allereerst begon tussen 1850 en 1870 de ondernemer meer de waarde te beseffen van de stoomkracht voor de outillage der bedrijven. Het duurde echter lang, voordat dit besef algemeen werd en nog langer, vooraleer de stoomkracht algemeen werd toegepast en het handwerk

---

⁸⁰⁾ J. G. van Dillen, De economische ontwikkeling van Nederland. Nederland tussen de Natiën, Deel II, Amsterdam 1948, blz. 111.

en het kleinbedrijf als overheersende bedrijfsvorm hun voorsprong gingen verliezen. Pas na 1860 en vooral na 1870 kwam de grootindustrie tot meer betekenis om vanaf omstreeks 1895 een grote expansie te beginnen³¹⁾. Opmerkelijk is, dat in Limburg het grootbedrijf zich spoediger heeft ontwikkeld dan elders. De bedrijven van Petrus Regout te Maastricht telden in 1853 reeds meer dan duizend arbeiders, doch ook elders in de provincie vertoonde zich een soortgelijke ontwikkeling. In 1850 bestond te Roermond een papierfabriek, die met 150 werklieden, 2 stoomwerktuigen en 3 stoomketels werkte; in Meerssen een papierfabriek met 98, te Maastricht een met 200 arbeiders. Vier jaren later was het aantal arbeiders in deze inrichtingen reeds resp. 175, 230 en 280 terwijl terzelfder tijd de grootste papierfabriek in de Zaanstreek te Wormerveer slechts 70 arbeiders telde, en in de Veluwe molens gemiddeld per onderneming enkel maar 10 à 20 arbeiders werkzaam waren. In hetzelfde jaar 1850 worden nog vermeld een wapenfabriek te Maastricht met 150 en een brandkastenfabriek te Roermond met 90 à 100 arbeiders. Behalve Regout's fabriek kende Maastricht twee aardewerkfabrieken, die in 1857 resp. aan 185 en 67 arbeiders werk gaven. Nog kan worden gewezen op de Domaniale en Pannesheider steenkolenmijnen te Kerkrade, waar in 1857 310 personen werkzaam waren³²⁾.

Onder de factoren, die de opkomst van het grootbedrijf in beslissende mate hebben bevorderd, is de aanwending van de stoomkracht een der belangrijkste. De stoommachine, waarvan het gebruik pas lonend wordt bij een grotere productie-capaciteit, heeft het ontstaan en de verdere uitgroei van het grootbedrijf sterk in de hand gewerkt. In 1853 bedroeg het aantal stoommachines in Limburg 35, met een gezamenlijk vermogen van 575 $\frac{3}{4}$ pk.; in 1860 waren er 43 stoommachines in gebruik met een vermogen van 775 pk.³³⁾.

Een tweede factor, die vervolgens in aanmerking komt bij het beoordelen van de economische fase, die in Limburg de overgang naar een

---

³¹⁾ Dr. L. G. J. Verberne, *De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de negentiende eeuw*, Amsterdam 1940, blz. 12, 13.

³²⁾ Dr. I. J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de negentiende eeuw*, 's-Gravenhage, 1929, blz. 28.

³³⁾ Verslag van den toestand van het Hertogdom Limburg over 1853; idem over 1860.

kapitalistische samenleving kenmerkt, is van meer sociologisch-economische aard. Zij heeft betrekking op de klassenscheiding tussen ondernemers en arbeiders. Hier komt het vraagstuk aan de orde, of reeds de figuur van de grootondernemer zijn intrede heeft gedaan in het economisch leven. Grootondernemers kunnen namelijk ook voorkomen, zonder dat zij eigenaar zijn van grootbedrijven, waar mechanische kracht in gebruik is, o.a. als zij een aanzienlijk aantal arbeiders in de vorm van huisindustrie exploiteren.

Zulks is bepaald in Limburg het geval in de textielnijverheid, waar de huisindustrie van overwegende betekenis was. Duidelijk zichtbaar is de ondergeschikte functie, die de fabriek in het textiel-productieproces vervult, o.a. vroeger te Vaals en rond 1850 te Roermond, waar ruim 600 volwassen huisindustriearbeiders van een viertal fabrieken afhankelijk waren. Om meerdere redenen verkeerden deze thuisarbeiders echter niet in volslagen afhankelijkheid van deze fabrieken. Ze werkten veelal niet voor één doch voor meerdere fabrikanten tegelijk. Van de Roermondse wevers wordt bericht in 1841, dat zij „geheel onafhankelijk van de fabriek zijn, geene vaste dienstneming bij dezelve hebben, en dan hier, dan daar werk zoeken”. Herhaaldelijk wordt geconstateerd, dat de meeste thuiswevers alleen 's winters in de nijverheid werkzaam waren en in de zomer landarbeid verrichtten. Zuivere loonarbeiders waren zij derhalve meestal niet en zijn zij evenmin geworden.

Het is echter een feit, dat naast deze enkele vormen van grootbedrijf in vele bedrijfstakken het kleinbedrijf overheerste. Zo was dit het geval bij de bierbrouwerijen, waar pas laat in de negentiende eeuw een concentratieproces inzette. Hetzelfde geldt mutatis mutandis ook voor het looiersbedrijf. Duidelijke voorbeelden van kleinbedrijf vormden de bedrijven, waar de windmolen als beweegkracht werd gebruikt. In 1871 wordt er voor Limburg in de statistieken een totaal van 237 korenmolens vermeld^{3a)}.

Tenslotte zijn het de economisch-psychologische feiten, die het karakter van deze periode bepalen. Indien wij aannemen, dat een ongebreideld winststreven en een rationalistische levenshouding voor de moderne productiewijze karakteristiek is, moeten wij concluderen, dat Limburg lange tijd in het stadium van het vroegkapitalisme verkeerd heeft. Met

---

^{3a)} Dr. I. J. Brugmans, o.c., blz. 31-57.

uitzondering van enige grootbedrijven kende men niet het ongebreideld streven naar winst, dat kenmerkend is voor het moderne kapitalisme. Men was afkerig van nieuwigheden; traditie was de richtsnoer in de bedrijfsvoering. Veel industriëlen waren eigenlijk meer kooplieden dan bedrijfsleiders. Dat werd na 1850 geleidelijk anders. De verandering, die omstreeks het midden der eeuw inzette, ging gepaard met en wordt voor een belangrijk deel verklaard door de opheffing van de talrijke belemmeringen, die een vrije ontplooiing van de economische krachten in de weg stonden. De ondernemingsgeest was ontwaakt, de productiecapaciteit werd uitgebreid, de concurrentie geïntensiveerd⁸⁶⁾. Techniek en geest hebben tussen 1850 en 1870 een dusdanige evolutie ondergaan, dat men het jaar 1870 als aanvangspunt kan stellen van de modernkapitalistische periode. De toenemende bedrijfsconcentratie, die dan eerst werkelijk een aanvang neemt, had sociologisch tot gevolg, dat hierdoor de natuurlijke band tussen werkgevers en werknemers verloren ging. Na 1870 gaat de arbeidende klasse zich in vakverenigingen organiseren en zien de eerste arbeiderscouranten het licht.

Uit dit alles blijkt, dat omstreeks 1870 reeds alle elementen van een zuiver kapitalistisch stadium in wezen aanwezig waren, zij het nog niet in uitgesproken vorm.

Trachten wij de verdere ontwikkelingslijnen van de nijverheid te schetsen.

Vooreerst zien wij, dat de nijverheid zich steeds meer concentreert in de steden, waar alleen kon worden beschikt over het nodige administratief en technisch personeel, dat in het modern industrieel bedrijf tot de kaderfuncties is geroepen. De geperfectioneerde techniek kan dan niet meer volstaan met thuiswerkende arbeiders, die voor een deel de landbouw beoefenen. De industriële ontwikkeling van Limburg, waar de nijverheid reeds voordien voornamelijk in enkele steden voorkwam, bleef daarom in hoofdzaak een ontwikkeling van stedelijke nijverheid. De structuurwijziging van deze tijd hangt vervolgens ten nauwste samen met de moderne verkeersverbindingen. De spoorwegwet van van Hall (1860) voorzag in de aanleg van een spoorwegnet, dat zou worden geëxploiteerd door particulieren, in Zuid-Nederland door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. Sindsdien kwamen

---

⁸⁶⁾ Dr. I. J. Brugmans, o.c., blz. 2, 58, 216-217.

tot stand de spoorlijnen Maastricht—Luik (1861), Vlissingen—Venlo (1865), Venlo—Maastricht (1865), Venlo—Kempen en Venlo—Viersen (1867), Antwerpen—Roermond—München—Gladbach (1879) en voorts in later jaren de lijn Boxtel—Gennep—Kleef en de spoorverbinding Venlo—Nijmegen. In het verkeer te land is de opkomst van de spoorwegen een belangrijke mijlpaal op de weg naar het moderne kapitalisme, dat zonder het snelle en intensieve verkeer bezwaarlijk denkbaar is. Voor vele streken in Limburg betekende het gemoderniseerde verkeer een bevrijding uit zijn isolement. Reeds in 1853 werd de spoorlijn Aken—Maastricht en in 1856 de spoorlijn Maastricht—Hasselt aangelegd die evenals de kanaal- en spoorverbinding met Luik belangrijk hebben bijgedragen om de nieuw gevestigde Maastrichtse industrieën in hun afzet te stimuleren. Voor Limburg in zijn geheel genomen, waren echter uit verkeersoogpunt de zestiger jaren van de vorige eeuw de belangrijkste.

Als derde factor mag worden beschouwd het feit, dat deze overgang naar het kapitalistisch stadium gepaard ging met en gevolgd werd door een toenemende gevoeligheid van het bedrijfsleven voor de conjunctuurschommelingen. Dit openbaarde zich voor het eerst zeer duidelijk bij de crisis van 1866, ofschoon de geldelijke verliezen toen niet groot waren. Eerst in 1869 begon deze algemene malaise te wijken. Ook de crisis van 1873 was diep van werking. Maar vooral in de jaren '80 demonstreerde de scherpe gevoeligheid van het economisch leven voor de schommelingen van de conjunctuur de belangrijke vorderingen van de kapitalistische ontwikkeling.³⁶⁾

Nadat het Limburgse bedrijfsleven in meerdere mate in het internationale handelsverkeer was ingeschakeld, trad de essentiële zwakheid van de nieuwe ontwikkeling aan het licht. Deze kwam niet enkel tot uiting in een toenemende conjunctuurgevoeligheid, doch deze kwetsbaarheid openbaarde zich in dit gewest tevens in de gevolgen, die de manipulaties in de handelspolitiek van de buurstaten hadden. Het liberale principe getrouw, dat concurrentie de goedkoopste goederen en dus de grootste welvaart brengt, had handeldrijvend Nederland alle protectionisme afgeschafte (1862, 1872), hoewel na 1870 verschillende grote

---

³⁶⁾ Dr. L. G. J. Verberne, *De Nederlandsche arbeidersbeweging in de negentiende eeuw*, Amsterdam, 1940, blz. 12.

staten een protectionistische handelspolitiek aanvaard hadden. Deze divergentie in de handelspolitiek strekte meermalen tot nadeel van de Nederlandse bedrijven, al heeft de voorspoedige economische gang van zaken in het laatste kwartaal van de negentiende eeuw dit verhuld. Door velen werd de voorspoed echter al te gemakkelijk in oorzakelijk verband gebracht met de vrijhandel. Pas veel later, toen men de gevolgen van de veel geprezen vrijheid aan den lijve ondervond, gingen de gedachten eerst in de richting van bescherming en „actieve handelspolitiek”.

In Limburg echter, dat door zijn excentrische ligging als voorpost in het „vaderland” van de vrijhandel, veel kwetsbaarder was, gingen veel eerder stemmen op voor het heffen van beschermende rechten. Een overzicht van de moeilijkheden, waaraan Limburg door deze ongunstige handelspolitieke maatregelen was blootgesteld, vinden wij beschreven in een brochure „Limburgs verval gedurende de laatste halve eeuw”, die in 1891 het licht zag.³⁷⁾ De schrijvers richten hierin een felle aanklacht aan het adres van de regering tegen de achterstelling van Limburg en het daaruit gevolgde verval van het economisch leven. „De „toestand van de provincie Limburg was vóór de scheiding van het „Hollandsch en Belgisch gedeelte geheel anders dan daarna. Destijds „bloeiden er handel en nijverheid; destijds was de provincie niet, zoals „thans, door grenzen met strenge douanestelsels aan alle kanten inge- „sloten; destijd was de Maas bevaarbaar en werden de verkeersmidde- „len in Limburg niet minder goed onderhouden dan in eenige andere „provincie . . .” Als oorzaken van deze achteruitgang wijzen de schrijvers aan de slechte bevaarbaarheid van de Maas, maar vooral het gemis aan bescherming van nijverheid en landbouw: „Een omstandigheid, die „nog meer op Limburg’s ingezetenen dan op die der andere provincies „drukt, is, dat de producten van landbouw en industrie niet door invoer- „rechten op buitenlandsche producten wordt beschermd en dat de nij- „verheid dus onder de nadelige invloed staat van de overproductie, die „van andere landen hier aan de markt gebracht wordt. Daar staat tegen- „over, dat wij met onze overproductie geen weg weten, wegens de hoge „rechten op de invoer in andere landen”. Met de tendenz voor bescher-

---

³⁷⁾ Limburgs Verval gedurende de laatste halve eeuw, 1840—1890, door eenige Nederlandsche Limburgers, Maastricht, 1891.

ming te pleiten, is die brochure wel eenzijdig te noemen, daar er behalve deze voor de provincie ongunstige handelspolitiek verschillende andere oorzaken zijn aan te wijzen voor de achteruitgang in sommige takken van nijverheid. De verandering in de bedrijfsvoering en in de economische structuur, de opheffing van de garnizoenen te Maastricht en Venlo, alsmede de conservatieve leiding van verschillende ondernemingen waren oorzaak van de relatieve teruggang en het verdwijnen zelfs van meerdere bedrijven, die ook met een beschermende handelspolitiek niet zouden zijn gespaard. Toch dient gezegd, dat de economische positie van Limburg, tussen twee landen met bescherming gelegen, in die tijd wel zeer moeilijk was.

Daardoor was ook de toeneming der bevolking in Limburg tot die tijd gering. In de Limburgse steden nam de bevolking op verre na niet zo snel toe als in de buitenlandse steden in de nabijheid. Enige cijfers die dit uitdrukken: Van 1840 tot 1889 nam de bevolking van Aken toe met 148%, van Verviers met 148%, van Luik met 120% en van Hasselt met 69%. Daarnaast stond de toeneming in Limburg voor dit tijdperk: van Venlo met 75%, Roermond met 110% en Maastricht met 50%. Maastricht bleef daarbij derhalve ver achter. En in Nederland had Limburg van 1830 tot 1880 slechts een toeneming der bevolking van 37%, het minst van alle provincies, terwijl Nederland gemiddeld een toename te zien gaf van 73%.³⁸⁾

Dit wijst er op, met welke moeilijkheden Limburg te kampen had. Desondanks bracht het de energie op, niet enkel om het bestaande voort te zetten, maar zelfs om nieuwe ondernemingen op te richten. Aan een enquête, gehouden door het Economisch Technologisch Instituut Limburg, ontleenden wij de volgende cijfers omtrent de stichting van nieuwe, thans nog bestaande ondernemingen in de betrokken periode: van 1840 tot 1860 werden van de momenteel aanwezige bedrijven achttien ondernemingen opgericht; in de periode van 1860 tot 1880 werden dertig van deze ondernemingen gesticht en uit de periode 1880 tot 1900 stammen zelfs acht-en-zestig bedrijven.³⁹⁾

³⁸⁾ Prof. Dr. H. Blink, Limburg als economisch-geografisch en staatkundig gewest in het verleden en heden, Tijdschrift voor Economische geografie, 1919, 10e jrg., no. 6 en 7, blz. 255.

³⁹⁾ Mr. R. A. M. H. Gielen, Het industriële leven in Limburg, in het Limburgnummer van „De Zakenwereld”, januari 1936, blz. 21.

Behalve deze vruchtbaar gebleken nieuwe stichtingen geeft de laatste helft van de vorige eeuw een belangrijke relatieve uitbreiding en mechanisering van het industriële apparaat te zien, hetgeen wij in een tweetal tabellen trachten weer te geven. *)

Tabel 1. Aantal ondernemingen en stoomwerktuigen per bedrijfsklasse in de provincie Limburg in de jaren 1860, 1880, 1900.

Bedrijfsklasse	Aantal ondernemingen			Aantal stoomwerktuigen		
	1860	1880	1900	1860	1880	1900
Aardewerk, glas, kalk, stenen	25	8	201	7	15	55
Grafische nijverheid	9	3	15	—	2	3
Bouwnijverheid	3	1	—	—	1	—
Chemische nijverheid	1	5	10	—	8	11
Bewerking van hout, kurk en stro	3	11	27	—	5	16
Kleding en reiniging	5	1	5	—	1	1
Kunstnijverheid	3	1	3	—	1	1
Leder, wasdoek en rubber	5	1	—	—	1	—
Mijnbouw	2	2	10	3	8	32
Metaal	25	26	38	6	20	23
Papier	8	11	7	11	20	20
Textiel	15	9	5	7	10	7
Gas, electriciteit, water	—	6	4	—	—	3
Voedings- en genotsmiddelen	70	234	203	9	56	94
	174	319	528	43	148	266

*) Deze tabellen werden samengesteld aan de hand van de opgaven van de voornaamste fabrieken en trafieken, zoals deze in het Verslag van het Hertogdom Limburg over de betrokken jaren staan vermeld.

Tabel 2. Aantal ondernemingen, waarin wordt gebruik gemaakt van stoomwerktuigen, verdeeld naar bedrijfsklasse en gebied, in de jaren 1860, 1880, 1900.

Bedrijfsklasse	Zuid-Limburg			Midden-Limburg			Noord-Limburg			Limburg		
	1860	1880	1900	1860	1880	1900	1860	1880	1900	1860	1880	1900
Aardewerk, glas, kalk, stenen	3	5	11	—	1	8	—	1	18	3	7	37
Grafische Nijverheid	—	1	—	—	—	—	—	1	2	—	2	2
Bouwnijverheid	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Chemische Nijverheid	—	3	3	—	2	4	—	—	—	—	5	7
Bewerking van hout, kurk en stro	—	1	5	—	—	5	—	4	6	—	5	16
Kleding en reiniging	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Kunstnijverheid	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1
Leder, wasdoek en rubber	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Mijnbouw	2	2	6	—	—	2	—	—	1	2	2	9
Metaal	4	12	11	2	2	3	—	4	7	6	18	21
Papier	2	5	4	1	3	2	—	—	—	3	8	6
Textiel	5	5	3	2	3	1	—	—	1	7	8	5
Gas, electriciteit, water	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	2
Voedings- en genotmiddelen	3	33	47	1	12	23	4	8	19	8	53	89
Totaal	19	70	92	6	24	50	4	18	54	29	112	196

Uit deze opsomming blijkt voldoende de begonnen expansie van het Limburgs bedrijfsleven, welke zich in latere jaren in versnelde mate voortzette. Opmerkelijk is de aanzet tot een nieuwe ontwikkeling, die in de aardewerkindustrie, in de metaalnijverheid, de chemische nijverheid en in de houtbewerking valt waar te nemen. Minder uitgesproken geldt dit voor de grafische nijverheid, de papierindustrie, de bouwbedrijven en de sector voedings- en genotmiddelen, terwijl de bedrijfstakken textiel en leder duidelijk in betekenis sterk verminderen.

De industriële structuur vertoonde nog overwegend een stedelijk karakter, hoewel in de periode 1880—1900 er reeds een spreiding van de industrie over het platteland plaats vindt. Bedroeg het procentueel aandeel van de steden Maastricht, Roermond en Venlo in het totaal aantal vestigingen, waarin stoomwerktuigen worden geëmployeerd in 1860 nog 70%, in 1880 daalde het aandeel van de drie steden tot 67,7% en in 1900 bedroeg dit aandeel nog slechts 41,3%.

Overall ziet men dus in het economisch leven een scheppende vitaliteit. Dit uit zich tevens hierin, dat de van ouds bestaande bedrijven niet zijn achtergebleven maar zich eveneens hebben gemoderniseerd. De invoering van de stoomkracht heeft in de overgangsjaren 1870—1895 talrijke technieken gewijzigd, die eeuwen lang in zwang waren geweest. Niet slechts technisch, ook economisch zijn vele van de van ouds bestaande industrieën vooruit gegaan. Tal van bedrijven, die voorheen voor de lokale markten werkten, kregen nu een ruimer afzetgebied.⁴⁰⁾ Tot besluit vermelden wij de meer belangrijke industrieën uit deze periode, die rond 1875 meer dan honderd arbeiders in dienst hadden.⁴¹⁾

Petrus Regout, aardewerk-, glas- en kristalfabriek, Maastricht;

Naamloze Vennootschap tot vervaardiging van fijn aardewerk, Maestr.;

Aken—Maastrichtse Spoorwegmaatschappij, Kerkrade;

P. Stevens, wapenfabriek, Maastricht;

Papierfabriek Lhoëst, Lammens en Co., Maastricht;

Victor Burghoff, papierfabriek, Roermond;

Fa. Gebrs. Tielens & Co., papierfabriek, Weert—Meerssen.

De snelheid van de industriële ontwikkeling treedt duidelijk aan het licht, wanneer wij een moment-opname nemen van de situatie rond

---

⁴⁰⁾ Prof. Dr. I. J. Brugmans, *Welvaart en Historie*, o.c., blz. 135-136.

⁴¹⁾ Verslag van het Hertogdom Limburg over het jaar 1875.

1895, dus twintig jaren later. Een opgave van de belangrijkste fabrieken uit dat jaar illustreert dit voldoende. Bij de keuze van deze fabrieken namen wij een andere maatstaf, namelijk hun kapitaalintensiviteit, gemeten naar het aanwezige aantal stoomwerktuigen, het aantal ketels, het aantal paardekracht en het verwarmde oppervlak.

De industrieën van belangrijke betekenis in dat jaar zijn de volgende:⁴²⁾

Petrus Regout & Co., aardewerk-, glas en kristalfabriek;
 Naamloze Vennootschap tot Vervaardiging van Fijn Aardewerk „Sté. Céramique”, Maastricht;
 Louis Regout, porceleinfabriek, Meerssen;
 Alfred Regout & Co., vloertegelfabriek, Maastricht;
 Baeten, Laliou & Co., steenfabriek, Oud-Vroenhoven;
 Naamloze Vennootschap Canoj-Herfkens, steenfabriek, Tegelen;
 Jules Thomas zinkwitfabriek, Eysden;
 Maastrichtsche Zinkwitmaatschappij, N.V., Maastricht;
 Nederlandsche Portland Cementfabriek, Vijlen—Vaals;
 N.V. Chemische Fabriek, Dr. A. Haagen, Roermond;
 J. Groutars, houtzagerij, Maastricht;
 R. Perzina, lakenglanzerij en -ververij, Vaals;
 Schwamborn & Classen, wolspinnerij, Vaals;
 Jules Regout, wollenstoffen- en dekenfabriek, Maastricht;
 N.V. Aken—Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij, Domaniale mijn, Kerkrade;
 Griendtsveen's turfstrooiselfabriek, Horst;
 N.V. Maastrichtsche Spijker- en Draadnagelfabriek, v/h Thomas Regout & Co., Maastricht;
 IJzerfabriek Dentjens & Co., Tegelen;
 Papierfabriek H. Hobreken & Co., Maasniel;
 N.V. Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, Maastricht;
 Papierfabriek Gebr. Tielens & Co., Meerssen;
 Meelfabriek P. J. H. Thywissen, Venlo;
 N.V. De Maasmolen, Maastricht;
 N.V. Glasfabriek „Stella”, Maastricht;
 E. Smeets, graanmolen, Roermond;
 Brouwerij Ditmann, Sauerländer & Co., Houthem;
 Brouwerij J. H. Rutten, Maastricht.

⁴²⁾ Verslag van het Hertogdom Limburg over het jaar 1895.

Hoewel de vermelding van deze fabrieken voldoende voor zich zelf spreekt, mogen wij niet nalaten de aandacht te vestigen op de ongelijksoortige ontwikkeling, die deze industrieën in de laatste halve eeuw hebben doorgemaakt. Gevestigde grootbedrijven, o.a. in de aardewerken papierindustrie, raakten tot toenemende bloei. Reeds vroegtijdig gemechaniseerde kleinbedrijven bleken de tekenen des tijds juist te verstaan. Bepaalde voor die tijd belangrijke bedrijven echter vonden niet de ontwikkelingskansen, die hun positie deed verwachten. Evenals er in de jaren rond 1850 een kentering intrad in de industriële structuur, traden ook nu veranderingen op, die de verschuivingen in de relatieve belangrijkheid van verschillende bedrijven duidelijk beklemtonen. Als zodanig typeert deze opgave uit het einde der vorige eeuw op duidelijke wijze de overgangstoestand, waarin het bedrijfsleven zich bevond.

Tussen 1880 en 1890 vertoonde het economisch leven een vertraagd ontwikkelingstempo; na een tijdvak van malaise, die met schommelingen van ongeveer 1876 tot de eerste der negentiger jaren duurde, volgde met langzame overgang een tijdperk van hoogconjunctuur. Omstreeks 1895 breekt een nieuwe periode aan voor de economische geschiedenis, niet alleen van Nederland, maar voor geheel de aarde, en komt de nijverheid tot grote welstand.

Sindsdien voltrekken zich ook in de industriële structuur van het toenmaals nog overwegend agrarische Limburg, — in 1890 is nog slechts 27,7% van de beroepsbevolking werkzaam in de industrie — verstrekkende veranderingen, die wij een volgende maal nader hopen aan te duiden.

Drs. R. Philips.

RELATIEVE LIMBURGSE BEVOLKINGSGROEI VAN 1830—1955

Bij het bestuderen van de bevolkingscijfers van Limburg blijkt, dat de bevolkingsgroei van de verschillende delen van ons gewest opmerkelijke verschillen vertoont. In het volgende zullen we trachten een beeld hiervan te geven, in relatieve cijfers, voor Limburg als geheel, voor zijn drie samenstellende delen Noord-, Midden- en Zuid-Limburg en voor de verschillende sociaal-geografische gebieden in Limburg. Ter verduidelijking van het beeld zullen we deze cijfers weergeven met en zonder de grote bevolkingscentra en tevens de ontwikkeling van deze gemeenten afzonderlijk. Wellicht kunnen deze gegevens een hulpmiddel betekenen voor hen, die belangstelling hebben voor de sociaal-economische geschiedenis van ons gewest, alsmede voor hen, die een studie willen wijden aan de Limburgs sociaal-economische problemen van een bepaalde streek of gemeente.

In een aanhangsel publiceren wij de absolute bevolkingscijfers van alle gemeenten van Limburg voor de jaren, zoals deze in alle tabellen voorkomen, voor wat betreft 1830 van de hand van Ph. van der Maelen, Dictionnaire géographique de la province de Limbourg, voorts uit publicaties van het C.B.S., de verslagen van het Hertogdom Limburg en het Provinciaal Blad van Limburg, terwijl de indexcijfers op ons bureau werden berekend.

Tabel 1. Indexcijfers van de bevolking van Noord-, Midden-, Zuid- en totaal Limburg. 1830 = 100.

	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 (1 jan.)
Noord-Limburg	100	114	131,2	174,5	230,3	251	287,9	368,8	425
Midden-Limburg	100	114,6	130,1	152,3	181,4	200,5	213,5	275,8	317,4
Zuid-Limburg	100	110,7	124,5	151,2	213,6	272	348,1	416,8	490,4
Totaal Limburg	100	112,3	127,2	156,4	209,4	250,4	303,2	378,4	435,2

Opmerkelijk is, dat Noord-Limburg tot 1914 de sterkste stijging vertoont. Eerst in 1920 wordt het door Zuid-Limburg voorbij gestreefd, terwijl Midden-Limburg over het geheel sterk achterblijft. Eerst in de periode 1930—1947 zien wij daar de eerste belangrijke stijging. Uit deze tabel blijkt ook, dat Noord-Limburg in zijn totaliteit bijna over

de gehele periode 1830—1955 een opnamegebied is geweest; Zuid-Limburg werd dit vanaf 1900, terwijl Midden-Limburg eerst vanaf 1930 als zodanig in aanmerking is gekomen.

Tabel 2. Relatieve bevolkingsgroei van Noord-, Midden-, Zuid- en totaal Limburg in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Noord-Limburg	Midden-Limburg	Zuid-Limburg	Limburg
1830	100	100	100	100
1855	114	114,6	110,7	112,3
1855	100	100	100	100
1875	115,1	113,5	113,5	113,4
1875	100	100	100	100
1900	133	117,1	121,5	122,9
1900	100	100	100	100
1914	132	119,1	141,2	133,9
1914	100	100	100	100
1920	109	111	127,4	119,6
1920	100	100	100	100
1930	114,7	106,5	128	121,1
1930	100	100	100	100
1947	128,1	129,1	122,6	124,8
1947	100	100	100	100
1 jan. 1955	115,2	115,1	114,9	115

Tabel 2 laat duidelijk zien, dat Noord-Limburg zijn sterkste relatieve groei doormaakt in de perioden 1875—1900 en 1900—1914. Ook blijkt hier weer, dat Midden-Limburg eerst in de periode 1930—1947 een sterkere groei vertoont, en zelfs de indexcijfers van Noord- en Zuid-Limburg voorbijstreeft.

Zuid-Limburg laat een sterke stijging zien vanaf 1900 en overtreft dan Noord- en Midden-Limburg tot 1930, terwijl het voor de periode 1930—1947 vergeleken met Noord- en Midden-Limburg het *laagste* indexcijfer heeft.

Zeer opmerkelijk is, dat de relatieve bevolkingsgroei van Limburg en zijn drie samenstellende delen in de laatste periode 1947—1955 bijna volkomen gelijk ligt.

Om te kunnen opsporen, waar precies de relatieve bevolkingsgroei van Noord-, Midden- en Zuid-Limburg zetelt, gaan we thans de afzonderlijke geografische gebieden van elk dezer drie delen, met en zonder de grotere bevolkingscentra, nader beschouwen.

Tabel 3. Indexcijfers van de bevolking van de geografische gebieden van Noord-Limburg. 1830 = 100.

Geografische gebieden	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Bergen-Gennep	100	122,1	139,3	153,4	195,1	206,2	209,5	245,8	283,8
Venray-Horst	100	111,3	119,9	136,8	175,9	195,7	228,3	297,2	335
Helden	100	112,3	132,9	174,6	225,6	242,3	282,9	232,7	260,8
Venlo	100	113,4	138,4	233,4	321,9	352,7	413,3	638,1	749,9

Vergelijkt men deze indexcijfers met die van Noord-Limburg uit tabel 1, dan blijkt het gebied Bergen-Gennep tot 1875 boven het Noord-Limburgse gemiddelde te liggen. Daarna blijft het tot 1955 ver beneden dit gemiddelde.

Het gebied Venray—Horst blijft vanaf 1830 voortdurend beneden het gemiddelde maar overtreft Bergen—Gennep vanaf de periode 1920—1930. Dat het in de periode 1930—1947 ook nog het gebied Helden voorbijstreeft, vindt zijn oorzaak in het toevallige feit, dat Helden het inwonertal van Blerick (gemeente Maasbree) verliest, door annexatie bij de stad Venlo.

De grootste relatieve bevolkingsgroei ligt in het gebied Venlo. Daarom geven we hiervan in tabel 4 een nadere analyse.

Tabel 4. Indexcijfers van de bevolking in de gemeenten Venlo en Tegelen en in de rest van het geografische gebied Venlo.

	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gemeente Venlo	100	108,6	129,1	226,8	302,6	332,4	373,3	646,2	762,2
Gemeente Tegelen	100	141,5	206,4	475,5	711,2	767,9	979,9	1288,6	1470,6
Gebied Venlo zonder gem. Venlo en Tegelen	100	113,7	134,2	164	228,3	252,3	301,6	399	477,6

De relatieve bevolkingsaanwas van de gemeente Venlo ligt tot aan de boven gesignaleerde annexatie van Blerick bij Venlo beneden de index-

cijfers van het totale gebied Venlo en komt er daarna weinig boven uit. (Vergelijk met tabel 3). Wel liggen de cijfers van de gemeente Venlo in de laatste halve eeuw ver boven het Limburgs gemiddelde (vergelijk met tabel 1), terwijl ze vanzelfsprekend ver uitgaan boven de cijfers van de drie overige gebieden in Noord-Limburg.

Het is echter de gemeente Tegelen, die door haar constante groei reeds vanaf 1830 haar stempel drukt op de relatieve bevolkingscijfers van het gebied Venlo en hierdoor ook sterke invloed uitoefent op een verhoging van het Noord-Limburgs gemiddelde. Met een indexcijfer van niet minder dan 1470,6 plaatst zich Tegelen als no. 4 in de ranglijst van de Limburgse gemeenten met de grootste relatieve bevolkingsgroei.

Om de relatieve bevolkingsaanwas in de afzonderlijke perioden beter onderling te kunnen vergelijken volgt hieronder:

Tabel 5. Relatieve bevolkingsgroei van de geografische gebieden in Noord-Limburg, de afzonderlijke gemeenten Venlo en Tegelen en het gebied Venlo zonder deze beide gemeenten, in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Bergen Gennep	Venray Horst	Helden	Venlo	Gemeente Venlo	Gemeente Tegelen	Gebied Venlo zond. gem. Venlo en Tegelen
1830	100	100	100	100	100	100	100
1855	122,1	111,3	112,3	113,4	108,6	141,5	113,7
1855	100	100	100	100	100	100	100
1875	114,1	107,7	118,3	122,1	118,9	145,9	118,1
1875	100	100	100	100	100	100	100
1900	110,1	114,1	131,4	168,6	175,7	230,4	122,2
1900	100	100	100	100	100	100	100
1914	127,2	128,6	129,2	137,9	133,4	149,6	139,2
1914	100	100	100	100	100	100	100
1920	105,7	111,3	107,4	109,6	109,8	108	110,5
1920	100	100	100	100	100	100	100
1930	101,6	116,6	116,8	117,2	112,3	127,6	119,5
1930	100	100	100	100	100	100	100
1947	117,3	130,2	82,2	154,4	173,1	131,5	132,3
1947	100	100	100	100	100	100	100
1955	115,5	112,7	112,1	117,5	118	114,1	119,7

In de periode 1900—1914 constateren we in alle gebieden en ook in de beide gemeenten Venlo en Tegelen een betrekkelijk hoog indexcijfer. Bergen—Gennep gaat in de beginperiode 1830—1855 en in de eindperiode 1947—1955 boven alle andere uit. In bijna alle andere jaarperiodes vertoont het echter de laagste indexcijfers.

Voor het gebied Helden ligt de hoogste relatieve aanwas tussen 1875 en 1914. Dat het indexcijfer in 1947 duikelt tot 82,2, is het gevolg van de annexatie van Blerick bij Venlo. Het gebied Venlo heeft zijn hoogste indexcijfer tussen 1875—1914 en 1930—1947. De stad Venlo is hiermede analoog. De gemeente Tegelen vertoont de hoogste indexcijfers tussen 1830—1914, terwijl de sterkste groei-index ligt tussen 1875—1900.

Tabel 6. Indexcijfers van de bevolking van de geografische gebieden van Midden-Limburg. 1830 = 100.

Geografische gebieden	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Echt	100	114,7	128,8	152,9	188,5	217,3	224,2	299,1	353,2
Beegden	100	113,7	126,6	136,4	155,7	165,1	176,5	217,8	241,8
Weert	100	104,3	107,7	122,8	150,1	162,4	177,1	247,6	285,4
Roermond	100	126,4	158,0	197,3	233,0	262,9	277,7	342,9	397,1

De cijfers voor het gebied Echt blijven tot 1875 beneden het gemiddelde van Midden-Limburg, om daarna tot 1947 er even bovenuit te komen terwijl de laatste periode in 1955 een hogere index te zien geeft. Vergeleken met totaal Limburg liggen de cijfers voor het gebied Echt over de perioden tussen 1830—1900 ongeveer gelijk, doch vanaf 1914 zien we een voortdurende teruggang.

In het gebied Beegden constateren we een en ander nog in veel sterkere mate. Dit gebied heeft de laagste indexcijfers van alle geografische gebieden in Limburg.

Het gebied Weert blijft steeds tot 1955 toe in relatieve groei achter bij het gebied Echt en zelfs tot de periode 1920—1930 bij het gebied Beegden. Vanaf 1930 ontstaat een stijging, doch nog altijd blijft het ver beneden de cijfers, die voor Echt genoteerd staan.

Het gebied Roermond tenslotte vertoont vanaf 1830 in successie aanmerkelijk hogere indexcijfers, dan de rest van Midden-Limburg. Ze liggen tot 1920 boven het Limburgs gemiddelde, daarna tot 1955 er aanmerkelijk beneden.

We zullen thans nog in tabel 7 de bevolkingscentra: stad Weert en stad Roermond elimineren uit de gelijknamige gebieden om beide resten nader te beschouwen.

Tabel 7. Indexcijfers van de bevolking in de gemeente Weert en Roermond en in de respectievelijke resten van de beide gelijknamige gebieden. 1830 = 100.

Geografische gebieden	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gemeente Weert	100	117,3	121,4	149,2	193,4	214,3	237,7	352,7	425,5
Restgebied Weert	100	94,7	97,6	103,4	118,4	124,3	134,0	170,5	182,8
Gemeente Roermond	100	140,9	183,1	235,8	269,4	305,7	315,4	403,8	472,6
Restgebied Roermond	100	116,3	140,4	170,2	207,4	232,9	251,1	300,0	344,0

Aangaande de indexcijfers van de gemeente Weert valt op te merken, dat deze tot 1900 beneden het gemiddelde van Midden-Limburg, in 1914 en 1920 ongeveer gelijk liggen, terwijl zij van 1930 af een zeer aanmerkelijke stijging ondergaan. Ofschoon ver boven het cijfer van Midden-Limburg, eindigt Weert in 1955 gelijk met totaal Noord-Limburg en blijft iets beneden het Limburgs gemiddelde.

Een en ander heeft tot gevolg, dat door de sterkere groei-index van de gemeente Weert de indexcijfers voor de rest van het gebied van Weert lager komen te liggen, zelfs zo laag, dat ze vallen ver beneden de cijfers van het gebied Beegden.

Als bevolkingscentrum vertoont de gemeente Roermond een veel sterkere groei-index dan de rest van het gelijknamige gebied. Toch is de relatieve groei van deze rest nog aanmerkelijk te noemen, want ze ligt over de gehele lijn een stuk hoger dan het gemiddelde van Midden-Limburg en overtreft zelfs tot 1900 het Limburgs gemiddelde. De stad Roermond zelf overtreft over de gehele periode 1830—1955 het Limburgs cijfer in aanmerkelijke mate.

Tabel 8. Relatieve bevolkingsgroei van de geografische gebieden in Midden-Limburg, de afzonderlijke gemeenten Weert en Roermond en de respectievelijke resten van de beide gelijknamige gebieden, in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Echt	Beegden	Weert	Roermond	Gemeente Weert	Rest-gebied Weert	Gemeente Roermond	Rest-gebied Roermond
1830	100	100	100	100	100	100	100	100
1855	114,7	113,7	104,3	126,4	117,3	94,7	140,9	116,3
1855	100	100	100	100	100	100	100	100
1875	112,3	111,3	103,3	125	103,5	103,1	130	120,7
1875	100	100	100	100	100	100	100	100
1900	118,7	107,7	114	124,8	122,9	105,9	128,7	121,2
1900	100	100	100	100	100	100	100	100
1914	123,3	114,2	122,3	118,1	129,6	115,7	114,3	121,8
1914	100	100	100	100	100	100	100	100
1920	115,3	106,1	108,1	112,9	110,8	105	113,5	112,3
1920	100	100	100	100	100	100	100	100
1930	103,2	106,9	109,5	105,6	110,9	107,8	103,2	107,8
1930	100	100	100	100	100	100	100	100
1947	133,4	123,4	139,2	123,5	148,4	127,2	128	119,5
1947	100	100	100	100	100	100	100	100
1955	118,1	111,1	115,3	115,8	120,6	107,2	117	114,6

Wat betreft de gebieden heeft Roermond in de eerste drie perioden de hoogste indexcijfers, terwijl Weert achterblijft bij de overige gebieden. Echt en Beegden ontlopen elkaar hier niet veel, met uitzondering in 1875—1900, wanneer Echt een voorsprong neemt.

In de volgende beide groepen heeft Echt de hoogste indexcijfers, terwijl Beegden achterblijft, ook ten opzichte van Weert en Roermond.

In de periode 1920—1930 en vooral in 1930—1947 gaat Weert op zijn beurt aan de spits, terwijl in 1955 de vier groepen onderling weinig verschil vertonen.

Bij vergelijking van de beide steden. Weert en Roermond constateren wij voor Roermond de grootste groei-index van 1830—1900, terwijl Weert van 1900—1955 een hogere index heeft.

Het gebied Weert zonder de gelijknamige stad blijft bij de rest van het gebied van Roermond steeds achter, met uitzondering van de periode 1930—1947, wanneer het restgebied Weert, analoog de stad Weert zelf, een voorname groei aanwijst.

Tabel 9. Indexcijfers van de bevolking van de geografische gebieden van Zuid-Limburg. 1830 = 100.

Geografische gebieden	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Oude Mijnstreek	100	109,3	121,3	153,8	304,6	476,5	665,5	772,3	894,0
Nieuwe Mijnstreek	100	111,6	117,1	129,3	158,6	190,2	268,4	362,6	440,7
Overig Zuid-Limburg	100	110,9	129,5	160,2	194,4	209,4	229,0	286,5	314,7

Reeds in tabel 1 bleek, dat Zuid-Limburg tot 1875 in vergelijking met Midden- en Noord-Limburg de laagste indexcijfers had en dat het zelfs nog tot in de periode 1914—1920 duurde, voordat het Noord-Limburg in deze kon voorbijstreven.

De oorzaak van deze hogere groei-index van Zuid-Limburg ligt voornamelijk in de toenemende bevolking van de oude mijnstreek.

In tabel 7 staat de relatieve bevolkingsgroei voor de oude mijnstreek in 1855 nog het laagst genoteerd en het duurt tot na 1900 voordat, behalve de nieuwe mijnstreek, ook het gebied „overig Zuid-Limburg” en alle geografische gebieden uit Midden- en Noord-Limburg gepasseerd gaat worden, behalve het gebied Venlo (door Tegelen!), dat zich nog tot 1914 aan de spits kan handhaven. Maar daarna drukt de Oude Mijnstreek haar stempel op het verloop van de bevolkingsgroei in Limburg en bereikt op 1 Januari 1955 een eind-index van 894. Dit is meer dan het dubbele van het gemiddelde Limburg-cijfer, dat volgens tabel 1 dan 435,7 bedraagt.

Blijkens de cijfers in vorenstaande tabel begint de bevolkingsgroei voor de nieuwe mijnstreek in de twintiger jaren en groeit aan tot een indexcijfer van 440,7, hoger dus dan het cijfer voor totaal Limburg. Zo plaatst zich de nieuwe mijnstreek, na de oude mijnstreek en het gebied Venlo, als no. 3 van de geografische gebieden met de hoogste groei-index. „Overig Zuid-Limburg” noteren we in deze als achtste.

Tabel 10. Indexcijfers van de bevolking in de gemeenten Heerlen, Kerkrade, Hoensbroek en Brunssum en in de rest van de Oude Mijnstreek. 1830 = 100.

Gemeente of gebied	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Heerlen	100	118,3	126,1	160,8	430,4	798,8	1125,1	1376,0	1565,6
Kerkrade	100	134,6	171,5	290,5	673,3	840,1	1113,1	1240,0	1393,2
Hoensbroek	100	99,1	100,0	104,0	273,1	666,3	1149,7	1332,6	1676,8
Brunssum	100	99,6	111,2	117,0	209,1	988,7	1578,6	1834,6	2160,3
Rest Oude Mijnstreek	100	102,9	111,7	129,1	201,0	264,4	349,4	397,8	463,7

De vier bovenstaande gemeenten vertonen na 1900 een uitzonderlijk hoge groei-index. Ofschoon Kerkrade zich het eerste ontwikkelde en tot 1914 steeds de hoogste indexcijfers heeft, wordt deze gemeente in 1920 voorbijgestreefd door Brunssum, dat zich met geweldige relatieve bevolkingscijfers aan de kop stelt en op 1 Januari 1955 eindigt met een indexcijfer van 2160,3, verreweg het hoogste cijfer voor geheel Limburg. In 125 jaar is derhalve de bevolking van de gemeente Brunssum bijna vertwee-en-twintigvoudigd. Heerlen, waarvan de indexcijfers eerst in 1930 boven die van Kerkrade komen te liggen, ziet zijn bevolking bijna 16 maal, Hoensbroek bijna 17 maal en Kerkrade 14 maal zo groot worden.

Ondanks deze grote concentratie van de bevolking in de vier grootste mijngemeenten van de Oude Mijnstreek, ligt de rest van de Oude Mijnstreek, dus zonder deze vier gemeenten, van 1920 af toch nog boven het indexcijfer van totaal Limburg, waaruit volgt, dat ook buiten de genoemde gemeenten aanmerkelijke groei moet hebben plaats gehad. Wanneer we nu uit de bovengenoemde rest van de Oude Mijnstreek ook nog de bevolkingscijfers elimineren van een vijftal kleinere gemeenten, waarvan het indexcijfer, op Eygelshoven na, niet zó hoog liggen, doch nog altijd ver boven het Limburg-cijfer uitkomen, dan krijgen we het volgende beeld:

Tabel 11. Indexcijfers van de bevolking in de gemeenten Nieuwenhagen, Schaesberg, Ubach over Worms, Eyselshoven en Amstenrade en van de Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten. 1830=100.

Gemeente of gebied	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Nieuwenhagen	100	103,2	112,8	130,8	284,0	342,7	480,9	512,0	665,4
Schaesberg	100	76,4	81,4	92,1	341,6	526,3	554,7	586,0	794,9
Ubach over Worms	100	86,5	103,6	134,4	207,8	266,7	548,5	625,1	708,4
Amstenrade	100	112,9	103,5	111,3	135,9	176,7	309,1	558,3	638,4
Eyselshoven	100	97,5	93,5	141,9	466,8	709,6	987,0	1017,5	1289,2
Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	100	107,3	117,8	133,7	164,7	205,2	259,9	304,1	329,5

Vergelijkt men de gemeente Eyselshoven met Amstenrade, beide in de onmiddellijke nabijheid van een mijnzetel liggend, dan blijkt van deze oorspronkelijk kleine plattelandsgemeenten, Eyselshoven in 1930 een meer dan 3 maal zo hoge groei-index te hebben. Na 1930 loopt Amstenrade in, doch op 1 Januari 1955 ligt het indexcijfer van Eyselshoven nog altijd dubbel zo hoog.

Van de overige drie gemeenten gaat Schaesberg, dat in 1900 nog een zeer laag indexcijfer heeft, van 1914 af aan de kop. Wat tenslotte het gebied van de Oude Mijnstreek betreft met uitschakeling van de hoger genoemde gemeenten, valt het zeer op, dat dit niet gedeeld heeft in de uitzonderlijke groei van het oudste mijngebied. Integendeel zelfs, de indexcijfers liggen over de gehele periode 1830—1955 steeds lager dan het cijfer van Limburg, van 1830—1914 liggen ze zelfs lager dan Noord- en Midden-Limburg en tot 1955 alleen iets boven Midden-Limburg.

Het duurt tot 1920, alvorens het uitkomt boven het geografische gebied Bergen—Gennep en op 1 Januari 1955 ligt het indexcijfer iets beneden dat van het gebied Venray—Horst, maar lager dan de gebieden Echt en Roermond. Het blijft zelfs lager dan het rest-gebied Roermond en aanmerkelijk lager dan het rest-gebied Venlo. Uit een en ander blijkt ten duidelijkste, dat de bevolking in de Oude Mijnstreek zich uitsluitend geconcentreerd heeft in de gemeenten, liggend in de onmiddellijke nabijheid van de mijnen.

Tabel 12A. Relatieve bevolkingsgroei van de Oude Mijnstreek, 9 afzonderlijke gemeenten en de rest van dit gebied in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Oude Mijnstreek	Heerlen	Kerkrade	Hoensbroek	Brunssum	Oude Mijnstreek zonder 4 gem.
1830	100	100	100	100	100	100
1855	109,3	118,3	134,6	99,1	99,6	102,9
1855	100	100	100	100	100	100
1875	111	106,6	127,4	100,9	111,7	108,6
1875	100	100	100	100	100	100
1900	126,8	127,5	169,4	104	105,1	115,5
1900	100	100	100	100	100	100
1914	198,1	267,6	231,7	262,5	178,8	156
1914	100	100	100	100	100	100
1920	156,4	185,6	124,8	243,9	472,8	131,3
1920	100	100	100	100	100	100
1930	139,7	140,9	132,5	172,6	159,7	132,2
1930	100	100	100	100	100	100
1947	116	122,2	111,4	115,9	116,2	113,8
1947	100	100	100	100	100	100
1955	115,8	113,8	112,4	125,8	117,7	116,6

Jaar	Nieuwenhagen	Schaesberg	Ubach o. Worms	Eygelshoven	Amsterrade	Oude Mijnstreek zond. 9 gem.
1830	100	100	100	100	100	100
1855	103,2	76,4	86,5	97,5	112,8	107,3
1855	100	100	100	100	100	100
1875	109,3	106,5	119,7	95,9	91,7	109,8
1875	100	100	100	100	100	100
1900	116	113,2	129,8	151,8	107,5	113,4
1900	100	100	100	100	100	100
1914	217,2	370,8	154,5	328,9	122,1	123,2
1914	100	100	100	100	100	100
1920	120,6	154,1	128,5	152	130	124,5
1920	100	100	100	100	100	100
1930	140,3	105,4	205,6	139,1	174,9	126,7
1930	100	100	100	100	100	100
1947	106,4	105,6	114	103,1	180,6	116
1947	100	100	100	100	100	100
1955	130	135,6	113,3	126,7	114,3	108,7

Voor de totale Oude Mijnstreek ligt met het getal 198,1 de grootste groei-index in de periode 1900—1914. Toch moet de groei-index van 156,4 in de periode 1914—1920 nog hoger aangeslagen worden, omdat deze periode slechts zes jaren omvat. Over het algemeen geldt zulks ook voor de afzonderlijke gemeenten. Wel is het nodig, de aandacht te vestigen op de geweldige groei-index van de gemeente Brunsum tussen 1914—1920. In zes jaar tijd werd de bevolking van deze gemeente bijna vervijfvoudigd. Voor Schaesberg en Eygelshoven merken we eveneens een zeer hoog indexcijfer op en wel in de jaren 1900—1914. Hier werd de bevolking in 14 jaar respectievelijk bijna vier en ruim drie maal zo groot.

De periode 1920—1930 geeft nog over de gehele lijn aanmerkelijke indexcijfers te zien, waarbij dient opgemerkt, dat de gemeenten Hoensbroek, Amstenrade en vooral Ubach over Worms een hoog indexcijfer noteren. De laatste gemeente zag in deze tien jaar haar bevolking verdubbeld. In de volgende periode, 1930—1947, staat enkel Amstenrade met een hoge groei-index genoteerd. De bevolking verdubbelde er bijna. Ook de laatste acht jaren daalt de relatieve bevolkingsgroei, terwijl de gemeenten Hoensbroek, Nieuwenhagen, Schaesberg en Eygelshoven hoger liggen dan de andere gemeenten.

De rest van het mijngebied, dus zonder de negen gemeenten, heeft over de gehele lijn lage indexcijfers. Tussen 1900—1930 liggen ze iets hoger dan in de overige perioden.

Tabel 13. Indexcijfers van de bevolking van de gemeenten Sittard en Geleen en van de rest van de Nieuwe Mijnstreek
1830 = 100.

Gemeente of gebied	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Sittard	100	119,6	130,6	159,9	224,6	296,1	401,8	524,1	693,2
Geleen	100	101,2	106,1	122,4	156,4	220,5	594,7	923	1194,3
Rest Nieuwe Mijnstreek	100	111,2	115,5	123,7	145,1	164,7	202,8	264	300,8

De nieuwe mijnstreek is analoog aan het oude mijngebied. Ook hier concentreert zich de bevolking in enkele plaatsen, met name vooral in Sittard en Geleen.

Sittard heeft reeds van het begin af sterk groeiende indexcijfers, terwijl

Geleen van 1920 af met sprongen omhoog gaat. Op 1 Januari 1955 was de bevolking ten opzichte van 1920 meer dan verviervoudigd. Ook hier bleef de rest van het gebied achter. De indexcijfers liggen van 1900 af nog heel wat lager dan die van de rest van de oude mijnstreek (zonder 9 gemeenten).

Tabel 14. Relatieve bevolkingscijfers van de Nieuwe Mijnstreek, de gemeenten Sittard, Geleen en de rest van de Nieuwe Mijnstreek, in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Nieuwe Mijnstreek	Sittard	Geleen	Rest Nwe. Mijnstreek
1830	100	100	100	100
1855	111,6	119,6	101,2	111,2
1855	100	100	100	100
1875	104,9	109,2	104,8	103,9
1875	100	100	100	100
1900	110,4	122,4	115,3	107,3
1900	100	100	100	100
1914	122,7	140,4	127,8	117,8
1914	100	100	100	100
1920	119,9	131,8	141	113,5
1920	100	100	100	100
1930	141,1	135,7	269,7	123,2
1930	100	100	100	100
1947	135,1	130,5	155,2	130,2
1947	100	100	100	100
1955	121,5	132,2	129,4	113,9

Voor Sittard liggen de hoogste indexcijfers, mede in aanmerking genomen de korte zesjarige periode, 1914—1920, tussen 1900—1930, voor Geleen tussen 1914—1947.

Het beeld van de totale Nieuwe Mijnstreek wordt geheel bepaald door deze beide gemeenten. In afwijking met hetgeen we bij de Oude Mijnstreek opmerkten, is de groei-index van de Nieuwe Mijnstreek van 1930—1947 nog betrekkelijk hoog. Sittard handhaaft zich nog in de laatste periode, doch Geleen loopt terug en daardoor ook de totaal-index.

Tabel 15. Indexcijfers van de bevolking van de gemeente Maastricht en van de rest van overig Zuid-Limburg. 1830 = 100.

Gemeente of gebied	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Maastricht	100	110,7	131,3	155,4	179,9	246,7	272,7	343	386,3
Overig Zuid-Limburg	100	111,1	128,1	163,8	205,2	181,7	196,0	244,6	260,7

De relatieve bevolkingsgroei van Maastricht ligt tot 1914 beneden die van overig Zuid-Limburg. In 1920 komt ze er bovenuit, hoofdzakelijk tengevolge van een belangrijke annexatie bij Maastricht van de gemeenten Sint Pieter en Oud-Vroenhoven en delen van de gemeenten Gronsvelt, Heer, Amby en Meerssen. De indexcijfers voor Maastricht liggen over de gehele lijn beneden het Limburgs gemiddelde en van 1920 af zelfs niet onbelangrijk. Op 1 Januari 1955 ligt de groei-index van Maastricht stukken lager dan van alle andere grote Limburgse gemeenten.

Het rest-gebied van overig Zuid-Limburg heeft een lage groei-index. Het eindigt op 1 Januari 1955 ongeveer gelijk met de gebieden Helden en Beegden.

Tabel 16. Relatieve bevolkingsgroei van overig Zuid-Limburg, de gemeente Maastricht en de rest van overig Zuid-Limburg in elke afzonderlijke periode.

Jaar	Overig Zuid-Limb.	Maastricht	Rest overig Zuid-Limb.
1830	100	100	100
1855	110,9	110,7	111,1
1855	100	100	100
1875	116,7	118,6	115,3
1875	100	100	100
1900	123,7	118,3	127,9
1900	100	100	100
1914	121,3	115,8	115,3
1914	100	100	100
1920	107,8	137,1	88,3
1920	100	100	100
1930	109,3	110,6	108,1
1930	100	100	100
1947	125,1	125,5	124,9
1947	100	100	100
1955	109,8	112,9	106,6

Ook deze tabel geeft een beeld van de zwakke relatieve groei, zowel van Maastricht als van de rest van overig Zuid-Limburg. Het hoogste cijfer voor Maastricht ligt in 1920 en wordt dan nog hoofdzakelijk veroorzaakt door de reeds eerder genoemde belangrijke annexatie.

Met deze summierse behandeling van bovenstaande tabellen, hebben wij slechts op datgene de aandacht willen vestigen, wat direct scherp in het oog springt zonder verder nader in details te treden.

De bevolking van Limburg in absolute cijfers.

	NOORD-LIMBURG.								
	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gebied Bergen-Gennepe									
Bergen	3.384	4.033	4.790	4.817	6.192	6.454	6.604	8.413	9.287
Gennepe	1.083	1.370	1.576	2.209	2.875	3.204	3.298	3.752	4.400
Mook	941	1.145	1.189	1.319	1.571	1.773	1.895	2.028	2.583
Ottersum	1.420	1.787	1.958	2.129	2.686	2.650	2.508	2.588	3.097
Totaal	6.828	8.335	9.513	10.474	13.324	14.081	14.305	16.781	19.377
Gebied Venray-Horst									
Broekhuizen	824	860	860	798	878	912	975	1.024	1.085
Grubbenvorst	1.154	1.313	1.510	1.686	2.026	2.339	2.672	3.340	3.698
Horst	4.725	3.444	3.787	4.644	5.924	6.552	7.357	9.707	11.279
Meerlo	1.293	1.378	1.515	1.578	1.846	2.082	2.246	2.770	3.010
Sevenum bij Horst	1.808	2.004	2.110	2.340	2.602	2.962	3.825	4.342	
Venray	4.239	4.824	5.099	6.153	8.867	9.912	12.355	16.574	18.572
Wanssum	676	748	704	692	834	873	907	1.132	1.264
Totaal	12.911	14.375	15.479	17.661	22.715	25.272	29.474	38.372	43.250
Gebied Helden									
Helden	2.434	2.755	3.451	4.283	5.059	5.549	6.179	8.544	9.652
Kessel	1.047	1.257	1.322	1.397	1.503	1.621	1.704	2.201	2.532
Maasbree	3.815	4.239	4.967	7.042	10.137	10.767	13.203	5.638	6.109
Meyel	953	1.011	1.220	1.684	1.908	2.047	2.249	2.807	3.214
Totaal	8.249	9.262	10.960	14.406	18.607	19.984	23.335	19.190	21.507
Gebied Venlo									
Arcen	1.542	1.677	2.012	2.064	2.574	2.894	3.353	4.400	4.996
Beesel	1.228	1.431	1.717	2.156	3.291	3.555	4.247	5.790	7.098
Belfeld	387	480	509	959	1.342	1.516	1.922	2.407	2.984
Tegelen	1.080	1.528	2.229	5.135	7.681	8.293	10.583	13.917	15.883
Venlo	6.486	7.042	8.372	14.708	19.627	21.558	24.212	41.913	49.438
Totaal	10.723	12.158	14.839	25.022	34.515	37.816	44.317	68.427	80.399
Tot. Noord-Limburg	38.711	44.130	50.791	67.563	89.161	97.153	111.431	142.770	164.533

MIDDEN-LIMBURG.									
	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gebied Roermond									
Roermond	53,06	7.474	9.717	12.509	14.296	16.219	16.737	21.428	25.077
Herten	654	779	982	1.090	1.192	1.217	1.417	1.857	2.074
Linne	711	778	970	1.047	1.153	1.313	1.618	1.985	2.286
Maasniel	1.287	1.442	1.906	2.495	3.104	3.403	3.693	5.479	6.583
Swalmen	1.413	1.742	2.073	2.739	3.403	3.620	4.290	5.419	6.219
Melick	1.132	1.307	1.546	2.066	2.377	2.789	3.042	2.428	2.722
St. Odiliënberg	677	844	922	1.016	1.197	1.274	1.284	1.373	1.458
Vlodrop	855	866	977	1.036	1.506	1.900	1.560	1.620	1.724
Posterholt	826	1.028	1.233	1.372	1.734	2.078	2.068	2.509	2.925
Totaal	12.861	16.260	20.326	25.370	29.962	33.813	35.709	44.098	51.068
Gebied Echt									
Echt	3.198	3.740	4.354	5.648	7.572	8.910	9.350	12.271	13.959
Ohé en Laak	552	503	508	525	548	619	571	647	635
Stevensweert	889	1.084	1.049	1.037	1.051	1.205	1.102	1.266	1.441
Maasbracht	991	1.142	1.396	1.538	1.576	1.697	1.798	2.762	3.849
Montfort	637	719	765	836	1.066	1.188	1.232	1.800	2.252
Totaal	6.267	7.188	8.072	9.584	11.813	13.619	14.053	18.746	22.136
Gebied Beegden									
Beegden	531	638	666	689	752	805	765	960	1.073
Horn	690	924	1.094	1.254	1.314	1.404	1.657	2.394	2.774
Baexem	484	554	701	662	814	923	926	1.238	1.353
Haelen	596	705	750	820	1.002	1.123	1.307	2.680	3.195
Neer	1.419	1.561	1.584	1.627	1.763	1.801	1.947	2.387	2.583
Roggel	1.333	1.282	1.596	1.709	1.797	1.860	2.026	2.539	2.859
Heythuizen	1.248	1.423	1.765	2.190	2.509	2.519	2.723	3.208	3.355
Grathem	936	1.099	1.073	1.112	1.301	1.391	1.520	1.793	1.934
Heel	755	704	805	1.125	1.649	1.912	2.077	2.620	2.805
Wessem	745	899	948	895	984	1.017	1.096	1.357	1.567
Thorn	1.127	1.403	1.459	1.466	1.657	1.720	1.608	1.947	2.183
Buggenum	568	675	760	669	713	770	756		
Nunhem	187	210	243	262	279	291	336		
Totaal	10.619	12.077	13.444	14.480	16.534	17.536	18.744	23.123	25.681
Gebied Weert									
Weert	5.900	6.920	7.164	8.804	11.413	12.642	14.024	20.811	25.105
Nederweert	4.173	4.404	4.657	5.190	5.947	6.221	6.608	8.580	9.205
Stramproy	1.192	1.204	1.163	1.218	1.440	1.502	1.658	2.140	2.297
Hunsel	1.101	972	1.040	1.016	1.141	1.282	1.580	3.005	3.213
Ittervoort	346	271	238	265	273	293	321		
Neeritter	1.239	773	781	637	731	712	619		
Totaal	13.951	14.544	15.023	17.130	20.945	22.652	24.810	34.536	39.820
Tot. Midden-Limb.	43.698	50.069	56.865	66.564	79.254	87.620	93.316	120.503	138.705

ZUID-LIMBURG.

	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gebied Oude Mijnstreek									
Heerlen	4.133	4.889	5.211	6.646	17.788	33.014	46.505	56.872	64.705
Kerkrade	3.311	4.455	5.677	9.619	22.293	27.817	36.855	41.055	46.132
Hoensbroek	1.213	1.202	1.213	1.262	3.313	8.082	13.946	16.164	20.342
Brunssum	1.031	1.027	1.147	1.206	2.156	10.194	16.275	18.915	22.273
Nieuwenhagen	1.078	1.113	1.216	1.410	3.062	3.694	5.184	5.519	7.173
Schaesberg	1.500	1.146	1.221	1.382	5.124	7.895	8.320	8.790	11.924
Ubach o. Worms	1.262	1.092	1.307	1.696	2.620	3.366	6.922	7.889	8.940
Eygelshoven	446	435	417	633	2.082	3.165	4.402	4.538	5.750
Bocholtz	903	1.049	1.410	1.786	2.379	2.578	3.100	3.585	3.874
Simpelveld	1.103	1.189	1.321	2.190	2.839	3.006	3.874	4.580	4.812
Voerendaal	1.592	1.738	1.801	1.914	2.598	4.256	4.107	5.008	5.713
Klimmen	983	1.130	1.203	1.280	1.495	1.721	2.105	2.486	2.719
Hulsberg	928	1.173	1.207	1.705	1.996	2.297	2.571	2.183	2.343
Wynandsrade	469	419	562	513	502	559	692	852	902
Nuth	1.203	1.249	1.250	1.291	1.665	2.592	4.504	5.102	5.603
Amstenrade	451	509	467	502	613	797	1.394	2.518	2.879
Oirsbeek	1.038	1.094	1.095	1.058	1.146	1.325	1.672	2.462	2.712
Merkelbeek	664	674	648	684	771	1.021	1.290	1.430	1.497
Bingelrade	431	413	403	380	449	519	587	642	647
Jabeek	433	409	440	420	432	506	658	631	615
Schinveld	741	905	1.128	1.215	1.516	1.773	2.899	3.578	3.938
Rimburg	310	269	257						
Totaal	25.223	27.559	30.601	38.792	76.839	120.177	167.862	194.799	225.493

Gebied Nieuwe Mijnstreek

Sittard	3.771	4.510	4.926	6.031	8.470	11.165	15.150	19.765	26.139
Geleen	2.091	2.116	2.219	2.559	3.270	4.610	12.435	19.299	24.973
Munstergeleen	587	694	709	705	794	956	1.318	1.818	2.390
Schinnen	1.929	1.986	2.063	2.085	2.553	2.915	3.475	4.682	4.912
SpaubEEK	634	574	637	615	828	1.005	1.361	1.818	2.064
Schimmert	1.306	1.433	1.294	1.482	1.618	1.615	1.786	2.314	2.424
Beek	2.358	2.272	2.471	2.945	3.379	3.751	5.090	7.712	9.069
Elsloo	756	1.247	1.380	1.448	1.820	2.077	2.706	3.529	4.129
Stein	1.614	1.548	1.869	2.108	2.384	2.663	3.717	5.591	7.323
Urmond	970	1.096	1.247	1.283	1.665	1.813	2.028	2.589	2.784
Limbricht	1.273	1.505	1.420	1.326	1.507	1.734	2.266	2.791	3.016
Obbicht	574	670	754	809	1.049	1.207	1.315	1.612	1.758
Born	1.278	1.605	1.649	1.691	2.025	2.270	2.574	3.641	3.959
Grevenbicht	962	1.032	1.056	1.187	1.251	1.348	1.524	2.180	2.423
Nieuwstadt	733	847	818	821	981	1.116	1.314	1.521	1.657
Susteren	1.711	1.968	1.951	2.203	2.582	3.412	4.238	4.752	5.243
Roosteren	771	929	918	965	1.018	1.039	1.044	1.175	1.217
Broeksittard	619	690	643	681	773	840	902		
Totaal	23.937	26.722	28.024	30.944	37.967	45.536	64.243	86.789	105.480

	ZUID-LIMBURG.								
	1830	1855	1875	1900	1914	1920	1930	1947	1955 1 jan.
Gebied Overig Z.-Limb.									
Maastricht	22.000	24.350	28.891	34.182	39.572	54.268	59.998	75.273	84.995
Amby	635	686	929	1.162	1.749	1.776	2.186	2.547	2.762
Bemelen	262	246	268	244	245	232	256	305	328
Berg en Terblijt	739	771	944	1.293	1.460	1.765	2.052	2.275	2.448
Borgharen	441	473	631	735	847	952	1.131	1.167	1.194
Bunde	597	597	758	1.061	1.335	1.334	1.528	2.015	2.275
Cadier & Keer	594	585	658	779	906	1.064	1.194	1.357	1.345
Eysden	1.941	2.022	2.191	2.363	2.926	3.276	3.832	5.155	5.155
Geulle	940	959	1.017	1.068	1.117	1.189	1.503	1.941	2.050
Gronsveld	1.396	1.708	1.806	2.057	2.294	1.552	1.711	2.328	2.461
Gulpen	1.762	2.291	2.492	2.525	2.548	2.793	3.001	3.682	3.879
Heer	1.183	1.302	1.460	2.572	4.551	3.832	4.320	7.105	7.777
Houthem	732	642	844	1.281	1.681	1.757	2.067		
Itteren	388	443	446	521	561	564	566	637	701
Margraten	933	1.152	1.035	1.044	1.196	1.376	1.317	1.562	1.745
Meerssen	1.771	2.285	2.960	5.062	6.962	4.885	5.468	7.062	7.872
Mesch	232	254	242	254	303	311	310		
Mheer	889	973	886	910	1.070	990	945	1.102	1.183
Noorbeek	786	798	796	683	874	918	822	920	974
Oud-Valkenburg	544	634	657	787	992	1.078	1.125		
Oud-Vroenhoven	800	1.107	1.543	2.454	4.149				
Ryckholt	191	202	211	269	334	362	383		
Schin op Geul	353	433	406	1.234	1.362	1.482	1.570		
St. Geertruid	873	921	931	1.000	892	986	882	1.037	1.083
St. Pieter	679	650	904	1.497	2.167				
Slenaken	572	562	559	514	545	580	579	576	599
Strucht	278	299	313						
Ulestraten	764	769	800	863	970	1.010	1.047	1.318	1.454
Vaals	2.604	3.249	4.283	6.547	8.299	8.431	8.266	8.945	9.145
Valkenburg	664	742	835	1.359	1.553	1.913	2.255	10.647	11.303
Wittem	3.007	3.188	4.022	3.866	4.085	4.370	4.718	5.200	5.629
Wylré	1.625	1.479	1.540	1.759	1.916	2.126	2.151	2.494	2.683
Totaal	51.175	56.772	66.258	81.965	99.461	107.172	117.183	146.632	161.040
Totaal Limburg	182.744	205.252	232.539	285.828	382.682	457.658	554.035	691.493	795.251

JAARVERSLAG

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

1955

BESTUUR.

De vergadering van het Algemeen Bestuur, welke plaats had op 4 april 1955, werd gewijd aan een overzicht van de werkzaamheden van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg over het voorafgaande jaar. Het jaarverslag over 1954 werd in deze vergadering vastgesteld en het financiële beheer goedgekeurd. Met tevredenheid kon de voorspoedige ontwikkeling, die het Centrum doormaakt, worden gememoreerd. In de samenstelling van het Algemeen en Dagelijks Bestuur had geen wijziging plaats. In de bijlagen achter dit verslag wordt een lijst opgenomen van de thans zitting hebbende bestuursleden.

Na afloop van het huishoudelijk gedeelte hield de Directeur een inleiding over de interne en externe activiteiten van het Centrum, zijn sociaal-historisch onderzoek, zowel als zijn opbouw van een regionaal gecentraliseerde bronnenverzameling.

Het Dagelijks Bestuur kwam in 1955 driemaal in vergadering bijeen, waarbij financiële aangelegenheden, het verloop der werkzaamheden en de voorgenomen plannen tot een veertiendaagse documentatie-uitgave, onderwerp van bespreking vormden.

Meermalen werd door de Directeur in de loop van het verslagjaar met de leden van het Dagelijks Bestuur contact opgenomen ter behandeling van lopende vraagstukken. Tijdens de afgelopen periode stelden de Secretaris en de Penningmeester zich door regelmatige bezoeken van de ontwikkeling van het Centrum op de hoogte en verstrekten zij waardevolle adviezen, waarvan dankbaar kon worden gebruik gemaakt.

CONTACTEN.

De contacten met het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en het Nederlands Economisch Historisch Archief te 's-Gravenhage, die in 1954 werden begonnen, werden voortgezet, o.a. door het uitwisselen van documentatiemateriaal. Een samenwerking met

deze beide instituten, die op breder plan dezelfde doelstelling nastreven als het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, wordt zeer op prijs gesteld.

Traditioneel goede relaties werden ook in het afgelopen jaar onderhouden met het Provinciaal Opbouworgaan Limburg. Bereidwillig werd door het Centrum medewerking verleend ten behoeve van bepaalde door het Opbouworgaan verrichte onderzoeken, welke medewerking uitvoerig in deze publicaties werd gereleveerd. In het Bestuur van het Provinciaal Opbouworgaan bleef het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg vertegenwoordigd door zijn Secretaris, Pater Drs. Remigius Dieteren O.F.M.

BUREAU.

De eerst kort geleden aangestelde archivist bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, de heer Ger. Coomans, zag zich op 1 oktober 1955 genoodzaakt wegens gezondheidsredenen zijn ontslag in te dienen. Hoewel het Bestuur de redenen van dit ontslag kon billijken, moet met teleurstelling worden vastgesteld, dat de met zoveel vrucht begonnen archivalistische werkzaamheden wederom stagneren.

De vooruitzichten wettigen echter de verwachting, dat reeds spoedig voor deze vacature een oplossing kan worden gevonden.

Behoudens de Directeur, Drs. R. Philips, was aan ons Bureau als assistent verbonden de heer J. Wachelder.

Dank zij de voorbeeldige samenwerking met de Dienst voor Sociale Zaken der Gemeente Maastricht werden ook in het afgelopen jaar meerdere werkloze hoofdarbeiders bij ons instituut te werk gesteld. Duidelijk is gebleken, dat de ontwikkeling van het Centrum zonder deze medewerking ten zeerste zou zijn geremd en de huidige opzet, gezien de beperkte financiële middelen, onmogelijk zou kunnen worden gehandhaafd.

Het Bestuur wil gaarne zijn erkentelijkheid betuigen jegens het Gemeentebestuur en het Hoofd van de betreffende Dienst de heer J. Kerbusch voor deze zeer gewaardeerde medewerking.

De plichtsbetrachting en toewijding, waarmee deze medewerkers hun taak vervullen en tevens de goede onderlinge verstandhouding verdient de lof van het Bestuur.

Het verloop van het aantal medewerkers was gedurende 1955 als volgt: op 1 Januari 1955 waren er tewerkgesteld 8 personen, op 1 April 13 personen, op 1 Juli 12 personen, op 1 October 14 personen en op 31 December wederom 14 personen.

De werkzaamheden van het Sociaal Historisch Centrum zijn als zeer arbeidsintensief aan te merken, hetgeen een verklaring vormt voor het betrekkelijk groot aantal medewerkers. Gezien het feit, dat de werkzaamheden nog steeds toenemen en er in de arbeidsbezetting door de tewerkstellings-regeling noodzakelijk frequent wisselingen ontstaan, zal het streven gericht zijn op een uitbreiding van de staf van vast personeel, al dient onmiddellijk vastgesteld, dat de financiële middelen voor eerst tot dit doel niet toereikend zijn.

HUISVESTING.

Het Bureau van het Sociaal Historisch Centrum bleef gehuisvest aan de Kapoenstraat 19 B te Maastricht.

Het pand, dat door het gemeentebestuur van Maastricht in 1952 werd aangekocht en dat na verbouwing aan het Sociaal Historisch Centrum werd afgestaan, biedt nu reeds nauwelijks meer voldoende gelegenheid tot het opbergen van archieven, boeken, tijdschriften e.d. Door de uitbreiding der werkzaamheden en het toegenomen boeken- en tijdschriftenbezit bestaat er wederom een dringend ruimte-probleem, indien de ontwikkeling van het Sociaal Historisch Centrum in dezelfde lijn voortgang vindt.

Vastgesteld dient te worden, dat onze huisvesting steeds is bezien in het kader van de plannen om het Stadsarchief en -Bibliotheek en de Openbare Leeszaal en -Bibliotheek in belende percelen onder te brengen, waarbij de archieven in één depot zullen worden ondergebracht en een zekere centralisatie van de bibliotheken plaats zal vinden, waardoor er voor dit ruimteprobleem in de toekomst niet meer hoeft te worden gevreesd.

Door de snelle ontwikkeling, die het Sociaal Historisch Centrum heeft genomen, hoopt het Bestuur, dat deze plannen spoedig zullen worden gerealiseerd en dat de Gemeenteraad van Maastricht, van wie uiteindelijk in deze de beslissing afhangt, hieraan zijn goedkeuring zal willen verlenen. Een oplossing van deze huisvestingsmoeilijkheden wordt voor ons instituut op korte termijn noodzakelijk.

FINANCIËLE TOESTAND.

Bij zijn oprichting in 1949 vond het Centrum zijn financiële basis in bijdragen van overheids- en particuliere instellingen. Gedurende de ruim zes jaren, dat het Sociaal Historisch Centrum thans bestaat, is deze belangstelling onverminderd gebleven.

Financiële steun werd in het afgelopen jaar ontvangen van de zijde van de Provincie, 70 Limburgse gemeenten, het Bisdom, de gezamenlijke Mijnen, tal van stands- en vakorganisaties en vele bedrijven en instellingen. In het afgelopen jaar werd daarenboven voor de eerste maal een uitkering uit 's Rijks schatkist ontvangen. Aan het slot van dit jaarverslag is een lijst opgenomen van begunstigers en contribuanten. Al deze schenkers, die het voortbestaan van het Sociaal Historisch Centrum financieel mogelijk maakten, betuigt het Bestuur zijn oprechte dank.

De inkomsten uit de door ons instituut verrichte opdrachten bewegen zich in stijgende lijn. Ondanks het verheugende feit, dat de baten uit de betaalde opdrachten geleidelijk zijn toegenomen is het Bestuur zich er terdege van bewust, dat deze inkomsten nauwelijks evenredig met de toegenomen werkzaamheden zijn gestegen. De taak van ons instituut blijft echter bij uitstek een dienstbare: de bevordering van de sociaal-economische geschiedenis van het gewest. Op gevaar af zijn taak voorbij te schieten, kan deze doelstelling *nimmer* op een *adaequate* honorering zijn afgestemd.

Door het onregelmatig binnenvloeien van de inkomsten was de financiële situatie, wat de liquiditeit betreft, op sommige ogenblikken precair. Tot heden echter konden de moeilijkheden steeds overwonnen worden. Ook in 1956 zal het streven van het Bestuur erop gericht zijn de inkomsten verder op te voeren tot dekking van de noodzakelijke hogere exploitatie-uitgaven, keerzijde van een op zich zelf verheugende toename van activiteit.

Naast een verhoging van inkomsten uit opdrachten, acht het Bestuur een verruiming en uitbreiding van de bijdragen uit de particuliere sector gewenst, juist om het specifiek historisch belang, dat voor hen in het Sociaal Historisch Centrum is gelegen. Wil ons instituut zijn dienstbaarheid aan de Limburgse gemeenschap op de juiste wijze blijven ver-

vullen, dan dient zijn zelfstandig karakter gehandhaafd en op het subsidiariteitsbeginsel gebaseerd.

Het Bestuur is er van overtuigd, dat de afgelopen zes jaren voor allen, die ons hun steun verleenden, een waarborg zijn geweest voor de nuttige en efficiënte en voor de gewestelijke gemeenschap belangrijke besteding van de gelden, die ons werden toevertrouwd. Anderzijds spreekt het de hoop uit, dat het beeld van de reeds verrichte activiteit voor anderen een stimulans moge zijn om hun daadwerkelijke steun aan dit unieke Limburgse initiatief niet te willen onthouden.

WERKZAAMHEDEN IN HET JAAR 1955

Wat de werkzaamheden van het Sociaal Historisch Centrum betreft, dient men te onderscheiden de *interne* werkzaamheden, die rechtstreeks samenhangen met het primaire doel van het instituut: het bijeenbrengen en samenstellen van sociaal-economische bronnenverzamelingen en daarnaast de *externe* werkzaamheden, die uit de interne taak voortvloeien, n.l. de bewerking van dit bronnenmateriaal in dienst van het uiteindelijk doel: de bestudering van het Limburgse sociaal-economische leven in zijn verscheiden aspecten. Dit laatste tracht men o.a. te bereiken door historische gegevens in het belang van wetenschappelijk of praktisch onderzoek voor bewerking gereed te maken; door medewerking in ruime zin aan studies, die de gewestelijke sociaal-economische problematiek tot onderwerp hebben en door het zelfstandig verrichten van sociaal-historisch en sociografisch onderzoek.

In de vorm van gehonoreerde opdrachten, doch in het merendeel der gevallen belangeloos, tracht het Sociaal Historisch Centrum te voorzien in de groeiende behoefte aan een betrouwbare documentatie op sociaal-economisch gebied, zowel historisch als in zijn actualiteit. Tot zelfstandig onderzoek gaat het Sociaal Historisch Centrum echter slechts over, in zoverre een bepaald onderwerp niet behoort tot het domein van andere instellingen, die op dit gebied werkzaam zijn.

De externe werkzaamheden rangschikken wij onder Onderzoeken, Opdrachten, Publicaties, Diensten en Inlichtingen.

Tot de interne taak behoren de afdelingen Archief, Bibliotheek, Tijdschriften, Statistiek en Documentatie.

EXTERNE WERKZAAMHEDEN

OPDRACHTEN.

De opdracht aan het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg verleend tot het samenstellen van een geschiedkundig overzicht bij gelegenheid van de viering van het 125-jarig bestaan van de *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg* te Venlo kwam in April 1955 gereed, nadat een uitgebreide documentatie van de werkzaamheden van deze Kamer hieraan was voorafgegaan.

De ordening van het omvangrijk archief van het R.K. *Gesticht „De Nieuwenhof”* te Maastricht kon in het afgelopen jaar worden voltooid. Bij gelegenheid van de viering van het tweehonderd-jarig bestaan van deze instelling werd in opdracht van het Regenten College door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg een geschiedkundig overzicht samengesteld waarvan een keurig verzorgde uitgave het licht zag. De reeds in het vorig jaarverslag vermelde werkzaamheden ten behoeve van een sociografisch onderzoek, bedoeld als dissertatie over *het tourisme in de gemeente Valkenburg—Houthem* in de jaren 1952 en 1953, konden in het begin van het jaar worden beëindigd.

Op verzoek van het Provinciaal Opbouworgaan Limburg werd medewerking verleend aan de verwerking van cijfers en het opstellen van tabellen inzake het aantal bejaarden in Limburg.

In navolging van de Gemeente Ambij werd ook door de Gemeente Bergen (L.) aan het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg opdracht verstrekt een geschiedkundig rapport op te stellen ten dienste van de naamgeving van nieuwe straten in het uitbreidingsplan van deze gemeente.

De verwerking van de jaarlijks bij de Katholieke Arbeidersbeweging Limburg binnenkomende vragenformulieren werd op verzoek van het Bestuur van deze organisatie tot en met het jaar 1953 voleindigd. Het ligt in de bedoeling de verwerking van de formulieren over de afgelopen twee jaren binnenkort ter hand te nemen.

De medewerking bij de voorbereiding van een uitgave over *een eeuw particuliere liefdadigheid te Maastricht* door de Z.E. Pater F. Wassenaar S.J. in opdracht van het Bestuur van de Centrale Caritas te Maastricht werd regelmatig voortgezet.

De opdracht, die het Sociaal Historisch Centrum ontving van de zijde van het Bestuur van het *Departement Limburg van de Nederlandse Maatschappij voor Handel en Nijverheid* tot het schrijven van een historische bijdrage over de activiteiten van het Departement werd in het afgelopen jaar voortgezet en zal waarschijnlijk in de loop van 1956 worden voltooid.

Vanwege *het Burgerlijk Armbestuur te Maastricht* ontving het Sociaal Historisch Centrum opdracht de tekst samen te stellen voor de uitgave van een gedenkboek over deze oude en historisch belangrijke instelling.

Bereids werd in het afgelopen jaar een aanvang gemaakt met de uitvoering van deze opdracht.

Door bemiddeling van de Voorzitter werd met een Limburgse industrie contact opgenomen over de samenstelling van een bedrijfshistorie in verband met een naderend jubileum.

Ten slotte werd door het Sociaal Historisch Centrum in principe haar medewerking toegezegd bij de voorgenomen uitgave van een gedenkboek bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het *Limburgse Groene Kruis* in 1960.

Naar aanleiding van een desbetreffend verzoek kon een soortgelijke toezegging worden gedaan aan de *gemeente Nuth*, die bij gelegenheid van haar 700-jarig bestaan in 1962 een gedenkboek over deze gemeente zal doen verschijnen.

PUBLICATIES.

Nadat reeds in vorige jaarverslagen, in verband met onze werkzaamheden, meermalen de aandacht was gevestigd op de voorgenomen uitgave van een biografie van wijlen mgr. dr. H. A. Poels, kwam deze aan het einde van het afgelopen jaar tot stand. Van de hand van zijn naaste medewerker, tevens bestuurslid van het Sociaal Historisch Centrum, de Zeereerwaarde Heer J. Colsen C.M., verscheen deze belangwekkende biografie onder de eenvoudige, doch veelzeggende titel: „*Poels*”. Allereergens ondervond dit belangrijke werk zeer grote belangstelling. Alom werd dit boek geprezen om zijn onschatbare waarde als eerste grootse poging tot uitbeelding van deze uitzonderlijke figuur van internationale betekenis. Met het verschijnen van dit boek kwam tevens een (voorlopig) einde aan de jarenlange ordening en bewerking van de gegevens, die in achtereenvolgende stadia aan de samenstelling van deze biografie waren voorafgegaan. De medewerking, die aan deze uitgave door het Sociaal Historisch Centrum werd verleend, werd door de biograaf uitvoerig gereleveerd.

DIENSTEN en INLICHTINGEN.

De taak van het Centrum als dienstverlenend instituut neemt voortdurend in betekenis toe. Uiteraard is het vrijwel niet doenlijk een overzicht te geven van de talrijke diensten en inlichtingen, die in het afge-

lopen jaar werden verstrekt. Om échter een indruk te geven van de veelzijdige mogelijkheden, die het Sociaal Historisch Centrum in dit opzicht kan bieden, geven wij een greep uit de vele aanvragen, die ons hebben bereikt:

Uitvoerige medewerking werd verleend aan een tweetal voorgenomen sociografieën over de gemeente Cadier en Keer en Vaals. Buitendien werden tal van gegevens verstrekt ten dienste van een vijftal scripties of werkstukken op historisch en sociaal-economisch gebied, waarvan drie door universiteits-studenten en twee door leerlingen van de School voor Maatschappelijk Werk te Sittard. Ons Bureau was drie promovendi behulpzaam bij de voorbereiding van hun dissertaties.

Op verzoek van een tweetal maatschappelijke werksters van het Dio-cesaan Sociaal Charitatief Centrum werden uitvoerige gegevens opgesteld over de ontwikkeling van de werkelijke en beroepsbevolking gedurende de laatste halve eeuw in het zuid-westelijk deel van Zuid-Limburg en in het Midden-Limburgse nieuwe mijngebied.

Bij het verschijnen van het jubileumnummer ter gelegenheid van het honderd-jarig bestaan van het dagblad „De Maas- en Roerbode” te Roermond werden ten behoeve van enkele medewerkers aan deze uitgave uitvoerige inlichtingen verstrekt over de sociaal-economische ontwikkeling van Midden-Limburg.

Ten behoeve van de gemeente Valkenburg—Houthem werden statische gegevens verzameld over de ontwikkeling van het tourisme in die gemeente.

In opdracht van het R.K. Vrouwengilde te Heerlen werd een analyse opgesteld over het verloop van het aantal alleenstaande werkende vrouwen in de Mijnstreek.

Gegevens werden verzameld over de geschiedkundige ontwikkeling van de gemeente Thorn en over de historische betekenis van haar abdij.

Regelmatig werden inlichtingen verstrekt aan de pers.

Meermalen werd reeds in onze jaarverslagen de aandacht gevestigd op de werkzaamheden van ons Bureau ten aanzien van een criminaliteits-onderzoek in het arrondissement Maastricht. Dit onderzoek, welk verricht werd in de jaren 1948 t/m 1951, omvat alle gemeenten in Zuid-Limburg en strekt zich uit over het tijdvak 1900—1947.

In wetenschappelijke kringen bestaat reeds geruime tijd grote belangstelling voor de resultaten, die uit de gegevens van dit onderzoek zullen

resulteren. Het verheugt ons daarom, dat een tweetal juristen in het afgelopen jaar besloten de aanwezige criminologische gegevens als onderwerp voor een proefschrift in studie te nemen. Het Criminologisch Instituut te Utrecht en het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's-Gravenhage zegden bereids hunne medewerking toe en zullen voor aanvulling van het materiaal zorg dragen. Uiteraard wordt door ons Bureau de ruimste medewerking verleend bij de verwerking van dit zeer omvangrijke studie-materiaal om binnen redelijke termijn de voltooiing van dit veelomvattend onderzoek mogelijk te maken. Een en ander zal echter in de eerstvolgende jaren het uiterste vergen van de werkkraft van ons Bureau.

INTERNE WERKZAAMHEDEN

ARCHIVALIA.

Met dankbaarheid mag vermeld worden, dat het archief van het Sociaal Historisch Centrum wederom door enkele schenkingen in 1955 een bescheiden aanvulling onderging.

Door de heer Ch. Kemmerling te Maastricht werd in bruikleen overgedragen het archief van de Grote Sociëteit te Maastricht, opgericht 1760, waardoor de reeds aanwezige archiefdelen konden worden aangevuld en gecompleteerd.

Een verzameling stukken betreffende de R.K. Studentenclub St. Servatius en de R.K. Militaire Vereniging te Maastricht werden bijeengebracht en geschonken door em. Pastoor P. F. J. H. Goossens te Heer. Het archief van de St. Maartenshuizen te Maastricht, opgericht 1717, werd bij het Sociaal Historisch Centrum gedeponeerd door de heer Jos. Stroom te Maastricht.

Het reeds vroeger gedeponeerd archief van de Provinciale Demobilisatie-raad 1948—1951 onderging nader uitbreiding door bemiddeling van de heer J. H. J. Weekers te Maastricht.

Archiefstukken betreffende de actie Openbare Leeszaal contra Volksbibliotheken werden geschonken door Pater de Wilt S.J. te Maastricht. Tenslotte kwam het Centrum in bezit van het archief Europa Week Maastricht 1954.

Als curiosum dient vermeld, dat het Sociaal Historisch Centrum via Pater Remigius Dieteren O.F.M. ontving het door dr. Poels gebruikte Nieuwe Testament in de Grieks-Latijnse tekst.

Aan allen die ons instituut ter wille waren door het ter beschikking stellen van archiefstukken betuigt het Bestuur zijn oprechte dank.

Doordat in het afgelopen jaar over een archivist kon worden beschikt, kon een aanvang worden gemaakt met de ordening en beschrijving van reeds aanwezige archieven. Als zodanig kwamen gereed het archief Jong Limburg, de archieven van de Grote Sociëteit te Maastricht en de St. Maartenshuizen te Maastricht, de persoonlijke archieven van Pater dr. R. Ritzen O.F.M., E. J. Manns, A. H. Vliegen, deken J. M. Souren en rector A. van den Bosch, voorts de archieven Illegaal Verzet Limburg en Katholieke Actie Maastricht 1940—1945 en tenslotte de archieven Limburgs Volksherstel, Herstel Limburg 1945, Woningenquête Limburg 1946, Provinciale Demobilisatieraad Limburg 1948—1951 en een collectie Pater J. Jacobs M.S.C. 1945—1950.

Met de ordening van deze archieven werd een belangrijke stap gezet ter vervulling van de taak, die het Centrum op dit gebied wacht. De functie van het Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats voor nog aanwezige sociaal-economische archieven blijft een der primaire en belangrijkste doelstellingen der stichting.

BIBLIOTHEEK.

Een niet minder belangrijk onderdeel van de interne activiteit van het Centrum vormt haar bibliotheek, die een gestadige groei doormaakt. In het afgelopen jaar onderging de boekerij door tal van schenkingen, waaronder zeer omvangrijke, een grote uitbreiding. De afdeling boeken en brochures steeg met 1432 nummers, waardoor de bibliotheek een totaal aantal van 10.339 nummers bereikte, hetgeen geraamd mag worden op meer dan 12.000 delen. Deze rijke bronnenverzameling over het sociaal-economisch leven in Limburg is uniek van karakter. Zonder op volledigheid te kunnen bogen, werd nochtans in het korte bestek van de afgelopen jaren reeds zeer veel documentatiemateriaal over alle sociaal-economische facetten dezer provincie bijeengebracht, waaronder zeer zeldzame exemplaren.

Hoewel de uitleen niet geheel onbevredigend was, verdient onze bibliotheek echter in ruimere kring de aandacht.

Ook de afdelingen tijdschriften en statistiek ondergingen een aanmerkelijke uitbreiding, zowel wat verschenen als lopende publicaties betreft.

Het getal tijdschriften en statistieken is reeds bijna tot 800 uitgaven gestegen. Verscheidene belangrijke aanwinsten werden verkregen.

De boeken zijn doorlopend genummerd, volgens nummer opgeborgen en lexicografisch zowel als systematisch gecatalogiseerd. De tijdschriften en statistieken zijn systematisch gerangschikt en niet doorlopend genummerd. In het afgelopen jaar werd begonnen om zowel de fiches van boeken als van tijdschrift-artikelen tevens naar een ander gezichtspunt te rangschikken, namelijk naar de verschillende gemeenten en gebieden in Limburg.

Daarnaast bestaan er plannen om te komen tot een literatuur-repertoire, dat alle boeken en overige uitgaven zal omvatten, die op sociaal en economisch gebied voor Limburg van belang zijn. Een begin werd gemaakt met het noteren van de niet op het Sociaal Historisch Centrum aanwezige werken, die reeds zijn verschenen, of waarvan het verschijnen wordt aangekondigd, om straks zodoende de beschikking te hebben over een volledige bibliografie van Limburgse sociaal-economische literatuur. Een dergelijk literatuur-overzicht zal uiteindelijk van niet te schatten belang zijn voor de bestudering van Limburgse problemen.

In verband met het stagneren van een daarvoor nodige verbouwing kon het plan om in een der vertrekken van het Sociaal Historisch Centrum een leeszaal met leestafel in te richten in het afgelopen jaar niet worden verwezenlijkt.

Een woord van dank mag in dit overzicht niet ontbreken aan het adres van de heren Mr. A. F. X. E. J. Vos de Wael te Roermond, J. A. M. Cremers te Maastricht en Pater Drs. Remigius Dieteren O.F.M., die in 1955 het Centrum omvangrijke en kostbare aanwinsten deden geworden.

Voorts kwamen schenkingen binnen van 142 personen en instellingen, respectievelijk afkomstig van:

Sociale Raad	Maastricht
Stichting Bijzondere Sociale Zorg Limburg	Heerlen
Pater W. de Bruyne, C. M.	Leuven
Districtsbureau v.d. Arbeidsvoorziening in de Prov. Limburg	Maastricht
Kamer v. Koophandel en Fabr. v. Maastricht en omstreken	Maastricht
Limb. Prov. Commissie v.d. ongehuwde moeder en haar kind	Maastricht
Zusters Franciscanessen	Heythuisen
Provinciaal Opbouworgaan Limburg	Roermond

Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo
Voogdijraad	Maastricht
Volkshogeschool „Geerlingshof“	Valkenburg
Fonds voor Sociale Instellingen Staatsmijnen	Heerlen
N.V. Waterleidingmaatschappij v. Midden- en Nrd.-Limburg	Maastricht
Centrale Caritas	Maastricht
Katholieke Arbeidersbeweging Limburg	Heerlen
Z.E. Paters Jezuïeten	Maastricht
Economisch Technologisch Instituut Limburg	Maastricht
Culturele Raad Limburg	Maastricht
Drs. J. Cornips	Maastricht
Gemeente	Kerkrade
P. Chambille-de Beaumont	Maastricht
Universitair Asyl Fonds	Utrecht
Middelbaar Technische School	Heerlen
N.V. Staalwerken „De Maas“	Maastricht
Ministerie van Economische Zaken en Middenstand	Brussel
Gemeente	Maastricht
Katholieke Bond „Voor het Gezin“	Arnhem
Konsulat der Bundesrepublik Deutschland	Maastricht
Chr. Gijzen	Maastricht
Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond	Scheveningen
De „Zuid-Limburger“	Kerkrade
Dienst Stadsontwikkeling	Maastricht
R. Dittrich	Maastricht
Limburgse Federatie van Ver. v. Vreemdelingenverkeer	Valkenburg
Sociale Raad	Roermond
Katholiek Maastricht	Maastricht
Scheppend Ambacht Limburg	Maastricht
Katholiek Onderwijzersverbond	's-Gravenhage
Culturele Dienst K.A.B.	Heerlen
E. Slijpen	Maastricht
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis	Amsterdam
Rijksdienst voor het nationale plan	's-Gravenhage
Dr. H. C. W. Roemen	Maastricht
J. Daniëls	Maastricht
N.V. Waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg	Maastricht
Intercommunaal Bouwfonds voor de Mijnstreek	Geleen
R.K. Vereniging Moederschapszorg	Heerlen
Stichting Borgstellingsfonds v.d. Middenst., distr. Maastricht	Maastricht
N.V. Limburgse Tramwegmaatschappij	Heerlen
Katholieke Volkspartij	's-Gravenhage
Christelijk Historische Unie	Rijswijk
Anti-Revolutionaire Partij	's-Gravenhage

Partij voor Vrijheid en Democratie	's-Gravenhage
Partij van de Arbeid	Amsterdam
J. Jansen	Maastricht
Katholieke Jongeren Beweging	's-Gravenhage
R.K. School voor Maatschappelijk Werk	Sittard
De Maastrichtsche Spaarbank	Maastricht
Staatsmijnen in Limburg	Heerlen
N.V. Kristal-, Glas- en Aardewerfabriek „De Sphinx”	Maastricht
J. Hollman	Maastricht
R. J. J. Mevis	Beek
Stichting Psychologisch Instituut Limburg	Maastricht
Stadsarchief en Bibliotheek	Maastricht
Dr. Ch. Thewissen	Maastricht
Limburgs Groene Kruis, Afdeling	Heerlen
Vereniging Consultatiebureau voor Alcoholisme	Maastricht
Provinciale Planologische Dienst	Maastricht
Diocesaan Sociaal Caritatief Centrum	Roermond
Gemeentelijke Dienst voor Maatschappelijke Zorg	Kerkrade
Dienst Openbare Werken	Maastricht
Kamer v. Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Franciscus-drukkerij	Mechelen (B.)
Raad van Arbeid	Maastricht
Sociale Raad	Heerlen
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Algemeen Centraal Ziekenfonds voor het Bisdom Roermond	Sittard
Vereniging „Het goede Kosthuis”	Heerlen
Gemeentelijk Bureau voor Huisvesting	Maastricht
P. Clerdent	Luik
Het Limburgse Groene Kruis	Sittard
J. A. H. Cremers	Maastricht
R.K. Reclasseringsvereniging	Maastricht
Gebr. Vermeulen	Weert
R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding	's-Gravenhage
Christelijke Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
St. Bernardinuscollege	Heerlen
Bureau Wederopbouw en Volkshuisvesting	's-Gravenhage
Kath. Nat. Bureau v. geestelijke Volksgezondheid	Utrecht
Katholieke Economische Hogeschool	Tilburg
Stichting Borgstellingsfonds v.d. Middenst., distr. Nrd.-Limb.	Venlo
Bouwwerening „St. Servatius”	Maastricht
Coöperatieve Roermondse Eiermijn	Roermond
G. Crollaer	Maastricht
Gemeente Spaarbank	Maastricht
Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Maastricht

Bataafse Rubberindustrie, N.V.	Maastricht
R.K. Limburgse Middenstandsbond	Venlo
Nederlandse Steenkolenmijnen	Heerlen
Vereniging v. Beambten bij de Nederlandse Kolenmijnen	Heerlen
Katholieke Volkspartij Limburg	Maastricht
Limburgse Diocesane Bond „Credo Pugno”	Heerlen
Katholieke Werknemende Middenstand	Brunssum
Eerste Nederlandse Cement Industrie	Maastricht
Katholieke Arbeiders Beweging	Utrecht
Diocesane Commissie van Samenwerking	Roermond
Partij van de Arbeid Limburg	Maastricht
Protestant Christelijke Mijnwerkersbond	Heerlen
Protestant Christelijke Ver. v. Beambten bij het Mijnbedrijf	Heerlen
Algemene Bond van Christelijke Mijnwerkers	Heerlen
Katholieke Arbeidersjeugd Limburg	Heerlen
Nederlandse R.K. Mijnwerkersbond	Heerlen
Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf	Heerlen
Mijnindustrieraad	Heerlen
Katholieke Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
N.V. Maatschappij tot Exploitatie v. Limb. Steenkolenmijnen	Heerlen
Katholieke Arbeidersvrouwenbeweging	Heerlen
Katholieke Arbeidersbeweging, Afdeling	Maastricht
Koninklijke Nederlandse Papierfabriek	Maastricht
Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond	Heerlen
Wesly & Cie., N.V.	Maastricht
Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	's-Gravenhage
R.K. Vrouwengilde, Afdeling	Maastricht
Thymgenootschap	Utrecht
Rooms-Katholieke Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
Christelijk Nationaal Vakverbond	Utrecht
Katholieke Bond van Overheidspersoneel	's-Gravenhage
Ned. Kath. Bond v. Administratief, Verkoops- en Verz.pers	Amsterdam
Katholiek Onderwijzersverbond	Helmond
Gemeentepolitie	Heerlen
Algemeen Christelijk Werkersverbond	Kortrijk
Katholieke Emigratiestichting	's-Gravenhage
Centrale Volksbank	Utrecht
Zuid-Limburgs Drankweecomité	Heerlen
Katholieke Bond voor het Gezin	Amsterdam
Centraal Bureau Sobriëtas	Utrecht
Algemeen Ziekenfonds Zuid-Limburg	Sittard
R.K. Gymnasium en Hogere Burgerschool	Maastricht
Centraal Comité voor de R.K. Universiteit	Nijmegen
Maastrichts Mannenkoor	Maastricht

Katholieke Centrale v. Lectuurvoorziening in Limburg
Historische Kring „Het Land van Herle”
Ch. van Aelst

Roermond
Heerlen
Maastricht

Het Bestuur betuigt gaarne alle gevers hartelijk dank voor de waardevolle bijdragen, die het Centrum in het afgelopen jaar van hen mocht ontvangen.

DOCUMENTATIE.

De documentatie-werkzaamheden van ons Bureau, bestaande uit knippen, ficheren en systematisch rangschikken van artikelen uit dag- en weekbladen, vonden normaal voortgang. Het documentatie-systeem, waaraan sedert de opzet van het Sociaal Historisch Centrum veel tijdrovende arbeid ten koste werd gelegd, bevat naast de berichtgeving, die sinds 1949 werd verzameld, tevens een groot aantal sociaal-economische artikelen uit vroegere perioden. Wanneer de werkzaamheden in het huidige tempo kunnen worden voortgezet, mag men verwachten, dat binnen een tiental jaren systematisch alle berichten van sociaal-economische aard uit de Limburgse dag- en weekbladen zullen zijn verzameld. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke documentatie zowel sociaal-historisch als practisch in de toekomst veel nut zal kunnen stichten.

Gezien de gebleken moeilijkheden echter, die aan een regelmatige raadpleging van dit documentatie-systeem waren verbonden, werd in het afgelopen jaar het initiatief genomen om voortaan een veertiendaagse dagblad- en tijdschriftdocumentatie te doen verschijnen, waarin een selectie is opgenomen van alle belangrijke feiten en gebeurtenissen op sociaal en economisch gebied. Deze uitgave „Spiegel van Limburg”, werd met ingang van 1956 begonnen en mocht zich van meet af aan in een zeer bevredigende en veelzijdige belangstelling verheugen. Zoals in vorige jaarverslagen reeds is medegedeeld, wordt, in samenwerking met de afdeling Archief van de Gemeentesecretarie van Maastricht, door een van onze medewerkers onderwerpklappers opgesteld bij de verslagen van de vergaderingen van de Maastrichtse gemeenteraad voor de periode 1850—1896. Deze werkzaamheden vinden onverminderd voortgang.

JAARBOEK.

In het afgelopen jaar werd besloten de jaarverslagen van het Sociaal Historisch Centrum met een bundel sociaal-historische opstellen uit te breiden tot een Jaarboek waarbij als „vrije” onderwerpen ieder jaar bepaalde facetten van het maatschappelijk leven in Limburg zullen worden belicht. Waar terzelfder tijd de mogelijkheid werd geschapen om als contribuant in de persoonlijke sfeer het Sociaal Historisch Centrum financieel te steunen, zal als blijk van waardering dit Jaarboek aan de contribuanten van het Centrum worden aangeboden.

Het Bestuur vertrouwt, dat deze in de toekomst regelmatig verschijnende opstellen een belangrijke bijdrage zullen leveren voor de verrijking van de sociale geschiedenis van ons gewest.

BESLUIT.

Nu het Sociaal Historisch Centrum na een groeiende ontwikkeling een periode van betrekkelijke consolidatie heeft bereikt, meent het Bestuur, dat een woord van erkentelijkheid niet mag worden onthouden aan de talrijke maatschappelijke groeperingen in Limburg, die deze momentele ontwikkeling mede hebben helpen bereiken.

Vooreerst aan hen, die door hun financiële medewerking het Centrum in staat hebben gesteld zijn taak naar behoren te vervullen. Vervolgens zeker ook aan hen, die gedrukte en geschreven stukken ter beschikking stelden, waardoor onze verzamelingen werden uitgebreid en gecompleteerd. Tenslotte aan hen, die het Sociaal Historisch Centrum belangrijke opdrachten verstrekten en daarmee van hun vertrouwen in deze instelling getuigenis aflegden.

Het Bestuur spreekt de hoop uit, dat het Centrum haar ontwikkeling ononderbroken mag blijven voortzetten in dienst van de Limburgse gemeenschap.

DAGELIJKS BESTUUR.

Ir. C. E. P. M. Raedts	Voorzitter.
Dr. G. W. A. Panhuysen	Vice-Voorzitter.
Drs. Remigius Dieteren, O.F.M.	Secretaris.
Drs. J. H. A. E. Cornips	Penningmeester.
J. P. Colsen, C.M.	Lid.
Ir. J. G. van Poppel	Lid.
Dr. H. C. W. Roemen	Lid.

ALGEMEEN BESTUUR.

J. W. G. Bardoul	vertegenwoordigend de Gezamenlijke Sociale Raden in Limburg.
M. W. J. Coenders	vertegenwoordigend de Afdeling Limburg der Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
E. G. Courrech Staal	geassumeerd uit de niet-Rooms-Katholieke bevolkingsgroep.
F. J. Crombag	
L. J. Feiter	vertegenwoordigend het Bisdom.
Dr. A. W. J. Gerats, M.S.C.	vertegenwoordigend de Limburgse Katholieke Arbeidersbeweging.
Drs. A. Hutschemakers	vertegenwoordigend de Limburgse Land- en Tuinbouwbond.
J. H. Janssen	vertegenwoordigend de Werkgemeenschap Limburg.
M. J. J. G. Janssen	vertegenwoordigend de Gezamenlijke Gewestelijke Arbeidsbureaux.
Drs. P. J. C. Lebens	
Drs. R. M. H. C. Nadaud	vertegenwoordigend de Limburgse Rooms-Katholieke Werkgeversvereniging.
Mej. Mr. M. A. Noël	vertegenwoordigend de R.K. School voor Maatschappelijk Werk.
Mgr. K. W. A. Roncken	
V. M. van den Camp	vertegenwoordigend de R.K. Vereniging „Het Limburgse Groene Kruis”.
Drs. L. E. M. A. van Hommerich	vertegenwoordigend de Standsorganisatie St. Adelbert.
A. van Mackelenbergh	vertegenwoordigend de Afdeling Limburg der Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
M. Weyers	vertegenwoordigend de R.K. Limburgse Mid- denstand.
J. A. A. G. Winckers	vertegenwoordigend de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond.

BEGINSTIGERS EN DONATEURS.

Chr. Bartholemeus	Maastricht.
Bataafse Rubberindustrie, N.V.	Maastricht.
Mr. Nic. Beckers	Sittard.
A. Berenschot	Maastricht.
Bisdom Roermond	Roermond.
Bouwgrondmaatschappij „Tijdig”	Heerlen.
Bouwvereniging „Ons Limburg”	Heerlen.
Brand's Bierbrouwerij „De Kroon”, N.V.	Wylré.
Eerw. Broeders van de Onbevleete Ontvangenis	Maastricht.
P. J. H. Brouwers, notaris	Heerlen.
Constructiebedrijf „Stacoma”	Maastricht.
Coöperatie „Ons Dagelijks Brood”	Heerlen.
Coöperatieve Verbruiksvereniging	Tegelen.
G. W. H. Cox	Maasniel.
G. Crolla	Maastricht.
Mr. Dr. J. M. H. Dassen	Maastricht.
M. J. A. R. Dittrich	Maastricht.
Firma W. Doesborgh en Zoon	Tegelen.
Eerste Nederlandse Cement Industrie, N.V.	Maastricht.
J. J. Franchamps	Kerkrade.
Gezamenlijke Kamers van Koophandel in Limburg	Maastricht.
Gezamenlijke Steenkolenmijnen	Heerlen.
N.V. van der Griendt's Landbouwexploitatie	Griendtsveen.
Mr. F. M. A. Haffmans	Helden.
L. V. H. Hardy	Heerlen.
Huyben's Bierbrouwerij	Horn.
Mr. J. Th. Janssen	Heerlen.
Katholieke Arbeidersbeweging Limburg	Heerlen.
Katholieke Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen.
Katholieke Werknemende Middenstand	Brunssum.
Koninklijke Nederlandse Papierfabriek	Maastricht.
Drs. F. A. Kraayeveld	Heerlen.
H. A. J. Kleynen	Roermond.
Dr. P. J. M. Leith	Maastricht.
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus	Maastricht.
Limburgiapers	Roermond.
Limburgse Land- en Tuinbouw Bond	Roermond.
Limburgse Katholieke Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
Maastrichtse Zinkwit Maatschappij, N.V.	Eysden.
Machinefabriek en IJzergieterij P. Konings	Swalmen.
„Nedam”-Garage	Roermond.
Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond	Heerlen.

Nederlandse Patent- en Kristalsoda Fabriek	Rotterdam.
J. Neelen	Heerlen.
De Nieuwe Limburger	Maastricht.
Mr. J. C. A. N. Onland	Heerlen.
Mr. P. M. M. C. Palmen	Heerlen.
Papierfabriek Gebr. Tielens & Co.	Meerssen.
E.E. Paters Jezuiten	Maastricht.
Mr. H. G. J. H. Paulussen	Heerlen.
Porcelain- en Muurtegelfabriek „Mosa”	Maastricht.
Mr. P. Pover	Heerlen.
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij	Maastricht.
Rooms-Katholieke Vereniging Nijverheidsonderwijs v. jongens	Kerkrade.
Rooms-Katholieke Schoolvereniging „St. Antonius”	Bleyerheide.
Firma J. A. Roovers	Maastricht.
Rooms-Katholieke Vereniging Limburgse Groene Kruis	Roermond.
Rooms-Katholieke Limburgse Middenstandsbond	Venlo.
Drs. H. H. Schure	Maastricht.
Ir. J. P. J. Simons	Swalmen.
Sint Bernardinuscollege	Heerlen.
Spijker- en Draadnagelfabriek v/h. Th. Regout & Co., N.V.	Maastricht.
H. C. Terhaer	Groningen.
Mr. C. W. F. H. van den Muysenberg	Bygelshoven.
Dr. P. van der Grinten	Venlo.
Mr. M. H. J. G. van de Wiel	Heerlen.
Jhr. Mr. P. G. M. van Meeuwen	Ulestraten.
Drs. R. G. van Weert	Kerkrade.
Firma A. Vossen en Co.	Kerkrade.
Vroom en Dreesmann, N.V.	Heerlen.
Vroom en Dreesmann, N.V.	Maastricht.
Rob. Wynans	Maastricht.
Eerw. Zusters Ursulinen	Maastricht.
Drs. W. A. C. Zwanikken	Maastricht.

